

Tarih-i Sistan'da Selçuklular ile İlgili Bilgiler

Information in Tāriḫ-e Sistān About Seljuks

Tülay METİN*

ÖZET

Yazarının ismi bilinmeyen Tarih-i Sistan ilk defa 445/1053-1054 senesinde kaleme alınmış bir şehir tarihidir. Sistan'ın kuruluşundan itibaren İslâm öncesi ve sonrası tarihinin konu edildiği eser şehir tarihçiliğinde önemli ve değerli bir örnek teşkil etmektedir. Farsça yazılmış olan eser, Sistan'ın coğrafyası ve topografyasına dair kıymetli bilgileri haizdir. Tarih-i Sistan, Abbasî, Tahirî, Samanî devletlerinin bölgedeki faaliyetleri ve özellikle Saffarî devleti için temel kaynak niteliğindedir. Saffarî hâkimiyetinden sonra bölgede egemenliği ele geçiren Gazneliler ve akabinde Selçuklular olmuştur. Tarih-i Sistan, Selçukluların Sistan ve civarına yönelik akınları ve bölgedeki hâkimiyetleri hakkında en detaylı bilgi içeren müstesna bir eser olarak dikkat çeker. Bu çalışmada Tarih-i Sistan'da Selçuklular ile ilgili malumat Türkçeye tercüme edilmiştir. Ayrıca tercümedeki bilgilerden istifade ederek, Selçukluların Sistan'daki hâkimiyetine dair değerlendirme yapılarak tercümenin analizi sağlanmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Tarih-i Sistan, Selçuklular, Selçuklu Tarihinin Kaynakları

ABSTRACT

Tāriḫ-e Sistān, whose author are not known is a city history book written in 445/1053-1054. This work which investigated territory of Sistān before and after Islam since its establishment constitutes significant and valuable sample in terms of urban historiography. While this book was written in Persian language, it contains precious information regarding the geography and topography of the Sistān territory. Tāriḫ-e Sistān is a qualified basic resource for activities of the Abbasids, Tahirids and Samanids in the region and especially for the Saffarids. Ghaznavids and then Seljuks took control of the region in the aftermath of the Saffarî control. Tāriḫ-e Sistān is an exceptional piece of book that includes detailed information about invasion and authority of Seljuks in the Sistān and its periphery. This present study translates the information about the Seljuks contained in the Tāriḫ-e Sistān into the Turkish language. Additionally, by taking advantage of the information acquired through this translation, a Sel-

* Yrd. Doç. Dr., AİBÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Öğretim Üyesi, tulayko@yahoo.com

juks' authority in the Sistān territory was evaluated so that analyze of the translation can be provided.

•

KEY WORDS

Tārikh-e Sistān, Seljuks, Sources of Seljuk History

A. Eser Hakkında

Tarih-i Sistan, Sistan şehrinin kuruluşundan 765/1363-1364 yılına kadar şehrin bilhassa siyasî tarihinin ele alındığı bir eserdir. Asıl nüshasında ismi zikredilmeyen eser, “Tarih-i Sistan”, “Fezail-i Sistan”, “Ahbar-ı Sistan”, “Sistannâme” gibi muhtelif isimlerle adlandırılmıştır.

Tarih-i Sistan, genelde İran’ın özelde Sistan’ın İslâm öncesi tarihine ilişkin kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. İslâm fethinden sonra İran’ın doğusunda kurulan ilk Fars hanedanlığı olan Saffarîler (867-1003) tarihi hakkında en detaylı bilgi veren eser olması sebebiyle oldukça önemlidir. Ayrıca Saffarî iktidarının kurulmasına kadar geçen dönemde Sistan ve çevresinde faaliyet gösteren Haricîlerle alakalı olarak verilen bilgiler eseri değerli kılar. Bu dönemde Sistan, Haricîlerin önemli bir kalesi durumuna gelmiş ve *Tarih-i Sistan* dışında hiçbir eserde bu konuya dair malumat bulunmamaktadır.¹

İslâm öncesi Sistan tarihinden sonra Hz. Muhammed’in dünyaya gelişi, Sistan’ın Hz. Osman zamanında fethi, halifeler, Emevîler ve Abbasîler döneminin anlatıldığı eser, genel olarak İslâmî dönemde Sistan hakkında malumatlar içerir.² Samanîler, Gazneliler, Selçuklular, Gurlular ve Harezmsâhlar zamanında Sistan tarihi ve son olarak Moğolların Doğu İran’daki faaliyetleri *Tarih-i Sistan*’da mevcut bilgiler cümlesindedir.

Tarih-i Sistan, 963-973 yıllarında telif edilen *Tarih-i Bel’amî*, XI. yüzyıl ortalarında telif edilen *Tarih-i Gerdizî* (*Zeynü’l-Ahbâr*) ve *Tarih-i Beyhâkî* gibi Farsça yazılmış en eski üç tarih eseri ile aynı kıymette değerlendirilmektedir. Bir tarih eseri olmasının ötesinde eser, sade üslubu ve özlü nesir tarzı ile erken Farsça tarih yazıcılığının güzel bir örneğidir. İslâmî dönemde biçimsel Farsça şiirin bidayetiyle ilgili eşsiz bilgiler sağlayan eser, Saffarîler zamanında yaşayan şairlerin isimlerini ve erken Fars şiirinin önemlilerinden bazı örnekleri de içermektedir.³

Eser ilk defa 1881-1884 (H. 1299-1302) yıllarında Tahran’da İran gazetesinde tefrika şeklinde yayımlanmıştır. Tarih-i Sistan adıyla, tashih ve değerlendirme yapılmaksız-

¹ *The Târikh-e Sîstân*, İng. Trc. Milton Gold, Roma, 1976, s. XIX-XX.

² Erken İslâm döneminden Saffarîler’in kuruluşuna kadar Sistan tarihi hakkında en detaylı çalışma C. E. Bosworth tarafından yapılmıştır. Bkz. *Sîstân under the Arabs, from the Islamic Conquest to the Rise of the Şaffâriids (30-250/651-864)*, Roma, 1968.

³ *The Târikh-e Sîstân* (1976), s. XVIII.

zın yapılan bu yayındaki amaç yok olma tehlikesinde bulunan eseri muhafaza etme düşüncesi idi. Nitekim 1925 senesinde, mevcut tek yazma nüshanın tamamını bulan Muhammed Takî Bahar Melikü's-Şûarâ (Mohammad Taqi Bahâr Malek al-Sho'arâ) 1314 hş/1935 senesinde eseri Tahran'da yayınlamıştır. Bahar'ın bir giriş ile açıklamalı baskısını yaptığı bu çalışma Tarih-i Sistan'ın ilk neşrini oluşturmaktadır.

Abbas İkbâl, Muhammed Kazvinî ile ilgili bir çalışmada Tarih-i Sistan'ın yazma nüshasından istifade etmiştir. Bu yazmanın Bahar'ın elindeki yazma nüsha ile aynı olup olmadığı ise belli değildir. Ancak 1881-4 yıllarında yayınlanan tefrikalardan kopyalanmış olduğu bilinmektedir.

Tarih-i Sistan'ın bir yazma nüshasının da Paris'teki Bibliotheque Nationale'de bulunduğunu E. Blochet bildirmektedir.⁴ Bu nüsha Bahar'ın elindeki yazmanın bir kopyasıdır. Bunun dışında eserin yazma nüshalarından biri Tiflis'te bulunmaktadır. 1963'ten bu yana Rusça yayınlarda Gürcü Bilimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsü'nde bulunan Tarih-i Sistan'ın yazma nüshasından söz edilmiştir. 1971 yılında J. Giunashvili bu nüsha ile ilgili bir çalışma yayınlamıştır. Giunashvili'nin yaptığı bu çalışmada Bahar'ın sahip olduğu nüsha ile Tiflis'teki yazma nüshanın mukayesesi dikkatli bir şekilde incelenmiş ve kapsamlı bir karşılaştırmaya dayalı olarak farklılıkların listesi düzenlenmiştir.⁵ Tiflis nüshasının Bahar'ın elindeki nüshadan kopyalanmış olabileceği ihtimali üzerine araştırmacı ilk izleniminin bu yönde olduğuna kanaat getirmiştir. Fakat detaylı incelemelerde bulunduktan sonra Tiflis nüshasının Bahar nüshasına yakın olmasına rağmen ayrı, bağımsız bir nüsha olduğunu ortaya koymuştur. İki nüsha arasında olağanüstü benzerlik söz konusu olup 401 farklılık bulunmuştur. Bu varyantların ise pek çoğunun müstensihâye ait hata veya ilâveler olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır.⁶

Tarih-i Sistan ile ilgili Princeton Üniversitesinde, yayınlanmamış bazı doktora tezleri yapılmıştır. Bunlardan ilki 1939 senesinde Yahya Armajani tarafından *A Critical Study and Translation of the Arabic and Persian Sources Concerning the Saffârid Period* adıyla hazırlanan tercüme çalışmadır. Diğeri ise R. Park Johnson tarafından 1941 yılında hazırlanan *A Critical and Explanatory Translation of Portions of the Anonymous Ta'rikh-i-Sistan* adlı çalışmadır. Bu tercüme çalışmalarından sonra Milton Gold, Tarih-i Sistan'ın tamamını İngilizceye tercüme ederek yayınlamıştır. Bahar nüshasından istifade eden M. Gold, tercüme çalışmasında Tiflis nüshasını da görmüş, önemli

⁴ E. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Persans IV*, Paris Bibliotheque Nationale, 1934, No. 2281, s. 227-8

⁵ Jemshid Giunashvili (Cemşid Gınaşvili), *Noskhe-ye Khatti-ye Târikh-e Sîstân Mowjud dar Tbilisi* (نسخه خطی تاریخ سیستان (موجود در تбилиسی)), Tbilisi, 1971.

⁶ *The Târikh-e Sîstân* (1976), s. XVII

bulduğu farklılıkları ve notları da eklemiştir. Bu tercüme 1976 senesinde Roma'da yayınlanmıştır.

Son olarak, Muhammed Takî Bahar'ın neşr ve tashih ettiği *Tarih-i Sistan*'ın, 1381 hş./2002 senesinde Fatıma Safaî ve Mino Ercûmendî tarafından yapılan tipografik düzenlemeleri ile Tahran'da Moin yayınevinde ilk baskısı yayınlanmıştır.

Müellifi ya da müellifleri malum olmayan *Tarih-i Sistan* üç bölüm olarak mütalaa edilir. Edebî ve ayrıca yazı farklılıklarından hareketle eserin üç ayrı müellifin kaleminden çıktığı sonucuna varmak mümkündür. Birinci ve esası oluşturan kısmın müellifinin eseri ne zaman telif ettiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak Selçuklu sultanı Tuğrul Bey adına Sicistan'da hutbe okutulduğu 445/1053-1054 senesinde eserini kaleme aldığı tahmin edilmektedir. Zira müellif, 445 yılının Muharrem ayının 8. Cuma günü Tuğrul Bey adına hutbe okutulduğunu belirtirken sultana "edamallahu mulkehu- اءام الله ملكه" şeklinde dua etmektedir. "Allah mülkünü daim etsin" manasındaki bu dua müellifin söz konusu tarihte hayatta olduğunu gösterir. Bu tarihten üç yıl sonra 448/1056 yılında yazı birden kesilmiştir. Eserin asıl nüshasında yarım sayfalık boşluk bırakıldıktan sonra esere kalındığı tarihten değil 17 yıl sonrasında devam edildiği görülmektedir. Bu sebeple 17 yıllık süreçte meydana gelen hâdiselere yer verilmemiştir. Tüm bunlardan eserin müellifinin h. 448 yılına yakın bir tarihte vefat etmiş olduğu sanılmaktadır.

Muhtemelen diğer bir müellif tarafından, h. 465 yılında Sistan Emîri Ebû'l-Fazl'ın vefatı haberi ile başlanarak esere devam edilmiştir (*Târih-i Sistan*, s. 355). Buradan itibaren üslupta uyum ve tutarlığın bariz bir şekilde değiştiği aşikârdır. Bu durum, eseri ikinci bir müellifin kaleme aldığı delilidir. Bununla birlikte, eserin başından h. 448 yılına kadar tek bir müellifin kaleminden çıktığı tespit edilen birinci kısma göre 465/1072-73 ile 695/1295-96 yıllarını kapsayan ikinci kısımda bilgilendirme ve ifadelerde tafsilatsız bir anlatıma gidilmiştir. Birinci kısım ile mukayese edildiğinde olayların gelişigüzel ve yüzeysel olarak anlatıldığı eserin ikinci bölümü olarak zikredilen bu kısım h. 695 yılına kadar devam eder. Muhammed Takî Bahar neşrinde 355 ve 376 sayfalarını havi bu bölüm oldukça muhtasar tutulmuştur. Esas metin olarak değerlendirilen birinci bölümün üçte birinden fazla değildir; yarım sayfada h. 564, 574, 590 ve 591 yıllarına dair hâdiselere yer verilmesi oldukça kısa tutulduğunun belirtisidir. Asıl nüshada 591/1194-95'de "Mulhidleri (Bâtınîler) öldürmek için Sistan, Gur ve Horasan ordusunun Kayin'e (Qa-en) gitmesi..." cümlesi ile yazı tamamlanmadan boşluk bırakılmıştır. Bu ifadeden sonra sayfa sonuna kadar boştur.

Diğer sayfada aynı üslupla 602/1205-06 yılından itibaren yazıya devam edilmiştir (*Târih-i Sistan*, s. 363). H. 695 yılında Moğollar tarafından istilâ ve harap edilen Divrek'in aynı yıl imâr ve âbâd edilmesi hâdisesi ile bu kısma son verilmiştir. Eserin ikinci kısmının müellifinin Sistan'la ilgili bilgileri kendi dönemine kadar yazmak istediği anlaşılmaktadır. Bunu yaparken metni başlıklar halinde tasnif etmeden anlatımı tercih etmiştir.

“Mahdum Şah A'zam Şehriyar Nimruz Rüknu'l-Hak ve'd-din Şah Mahmud'un (Allah mülkünü daim etsin) ahvalinin hikâyesi” ile üçüncü kısım başlamaktadır (*Târih-i Sistan*, s. 376). Üçüncü kısmın, kitabın birinci kısmından yaklaşık iki yüz yıl sonra kaleme alınmış olması önemini arz eder. 725/ 1324-25 yılına kadar devam eden söz konusu bölüm oldukça kısa yazılmıştır.

Bu çalışmada *Tarih-i Sistan*'ın son baskısı olan Muhammed Takî Bahar'ın neşri esas alınarak, Sistan özelinde Selçuklular ile ilgili bölüm (s. 340-363) tercüme edilmiştir.⁷

B. Tarih-i Sistan'da Selçuklular

Ebû Sa'd Cimertî'nin Yönetimi

Türkmenler⁸ kendi yönetimleri döneminde Sistan'a akın etmeye başladılar. Sonra, Ebû Sa'd-i Kuhistani⁹ Berunc'a¹⁰ kaçtı ve onu öldürdüler. Emîr Ebû'l-Fazl kalede hapsedilmişti. 428/1037 senesinde Zilhicce'ye 10 gün kala Pazartesi günü Ebû Sa'd Cimert bütün işlerin kontrolünü ele geçirdi. Yine 429/1037-38 senesinde Emîr Ebû'l-Fazl'ı huzura çağırdılar ve Sistan'ın idaresini ona teslim ettiler.

⁷ *Tarih-i Sistan*, Nşr ve Tsh. Muhammed Takî Bahar, Haz. Fatma Safaî ve Mino Ercûmendî, Tahrân, 1381 hş.

⁸ Burada geçen Türkmenler, bazı tarih kitaplarında Guz olarak bilinen Selçuklu taifesidir. Bu Türkmenler, Hicri 3. yüzyılın sonlarından itibaren grup grup maiyet ve otaklarıyla birlikte göç yoluyla Maverâünnehir'e geldiler. Müslüman oldular ve buraya yerleştiler. Maverâünnehir emîrleri olarak, önceleri değer verdikleri ve bu dönemde Müslüman olmayan Hitay (Kara Hitaylar) ve Deşt-i Kıpçak Türkleri ile sürekli savaşmışlardır. Bu cümleden, bir grup yaklaşık 375/985-6 yılında bir rivayete göre de 334/945-6 yılında Maverâünnehir'e ve oradan Horasan'a geçtiler. Horasan'dan da Arslanî Türkmenleri olarak bilinen iki bin kişilik bir grup Kirman, Irak ve Azerbaycan'a gittiler. Kısacası Türkmen taifeleri Horasan'da fesad ve karışıklıklarla mücadele ettiler. Onların reisleri Selçuk'un oğulları idi ve onların tarihleri bilinir. Bu Türkmenlerin reisi Tuğrul, Baygu, Çağrı ve İbrahim Yinal idi. Bunlar 431/1040 yılında Mesud b. Mahmud'u mağlup ettiler ve Horasan'a hâkim oldular. Çok geçmeden Bağdat'a kadar Irak'ı aldılar 447/1055. Yine Türklerden bir diğer grup da Maverâünnehir'den geldi. Oğuz olarak adlandırılan bu Türkler 547/1152-53 yılında Sencer'ı ele geçirdiler ve kafese koydular. Horasan'ı yağmaladılar ve harap ettiler.

⁹ Kuhistan, İran'ın Horasan bölgesinin güneyinde yer alan yerleşim birimi.

¹⁰ Metinde “برونج” şeklinde geçen kelime Bahar tarafından Berunc olarak düzeltilmiştir. (Ç.N.)

429/1038 Senesinin Zilhicce Ayının Perşembe Günü Emîr Ebû'l-Fazl'ın Gelişi

Ahmed b. Tahir, İshak Kajin(?)¹¹ ve Şengeliyan-i¹² Besker¹³den toplanan iki bin kişi Emîr Ebû'l-Fazl ile savaşmak üzere Dubriyân'a(?) gelirlerken Emîr Ebû'l-Fazl Cuma günü şehre girdi. (Emîr Ebû'l-Fazl) Daşen¹⁴den gitti. Şehrin ayyarları¹⁵, komutanlar (serhenkler) ve şahneler orada savaştılar. Ebû'l-Fazl onları mağlup etti ve onlardan pek çok komutanı (salar) ele geçirdi. Ahmed b. Tahir ve İshak Kajin kaçtı, kimse onları görmedi. Yakalananların hepsi kaleye hapsedildiler. Bu sene (429/1037-38) Kendek barajı yıkıldı. Taşan sular Kerkuy kapısını götürdü. Bu yıl 11 Muharrem Cumartesi günü Şengeliyanlar ile birlik olan Eba Ömer Eba Leys, oğlu ve Eba Tacir, hepsi birden tutuklandılar. [340] 430/1038-39 senesinde tahıl öyle pahalandı ki, bir eşek yükü buğday 130 dirhem oldu. Emîr Ebû'l-Fazl, Sistan surlarının yenilenmesini emretti. Emîrin idaresi altındaki şaristanı¹⁶ çevreleyen surlar 432/1040-1041 senesinde tamamlandı. Tekrar Ahmed b. Tahir çok sayıda halkı topladı ve Türklerle ittifak yaptı. Ker-

¹¹ “کاجین” şeklinde okuduğumuz kelime “ye” olarak noktaladığımız harf metinde noktasızdır. (Ç.N.)

¹² Şengeliyan, Sistan'da Şengel kabilesine mensup olanlardır. bk. <http://www.loghatnaameh.org/dehkhodaworddetail-2c644d63ed0244e7aa8db07d1eef9055-fa.html>. (Ç.N.)

¹³ Sistan'da bir kasaba adı. Bk. <http://www.vajehyab.com/dehkhoda/%D8%A8%D8%B3%DA%A9%D8%B1>. (Ç.N.)

¹⁴ Sistan'da yer adı. (Ç.N.)

¹⁵ Ayyarlık bazı usul ve kaidelerde fütüvvet teşkilâtı ile benzerlik gösteren kökü İslâm öncesi İran tarihine dayandırılan veya İslâmdan sonra ortaya çıktığı ileri sürülen sosyal ve siyasî bir oluşumdur. Bu oluşumun mensubu olan ayyarlar, fakirlere yardım etmek için mücadele eden, zulme karşı savaşan, pehlivanlık, yiğitlik, civanmertlik gibi vasıflara sahipti. Ayyarlık aynı zamanda askerî hüviyeti olan bir teşkilâtı. Ayyarlar, bilhassa İslâmın zuhurundan sonra Sistan bölgesinde yoğun faaliyetlerde bulunmuşlardır. Sistan'da kurulan Saffarî Devleti'nin kurucusu da bir ayyardı. Ayyarlık ve ayyarlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Mohsin Zakeri, *Sasanid Soldiers in Early Muslim Society: The Origins of Ayyaran and Futuwwa*, Wiesbaden, 1995; Morteza Rashidi Ashjerdi-Saeedeh Shafiee Nahrkhalaji, “Ayyârî: the Chivalry Movement in Persia”, *2011 International Conference on Humanities, Society and Culture*, IPEDR Vol.20 (2011), IACSIT Press, Singapore, s. 195-199; Cl. Cahen, W. L. Hanaway, Jr. “‘Ayyâr”, *Encyclopaedia Iranica*, C. III 1987, s. 159-163; Khacik Gevorgyan, “Taḥlîl-e Taḥbiqî-ye Fotovvat va ‘Ayyârî” (The Comparative Analysis of Fotovvat and Ayyari Ideologies), *Sokhan-e Eşq – Latest Research in the Persian Language and Literature*, 18, Tehran, 1382/2003, s. 29-35; Muhammed Cafer Mahcub, “Ravashha-ye ‘Ayyârî ve Nofozgâr ve Kerdar-e ‘Ayyaran der Shahnâme”, *Honar-e Mardom*, S. 177-178 (1356 hş.), s. 2-13; C. E. Bosworth, “The Armies of the Saffârîds”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 31/ 3 (1968), s. 534-554. (Ç.N.)

¹⁶ Şaristan veya şehristan şehrin hükümet merkezi, divan ve cami gibi unsurlarının içinde yer aldığı iç surların çevrelediği mekândır. Bkz. Seyyid Muhsin Habîbî, *Az Shar Ta Shahr (Ez Şar Ta Şehr)*, Tahran, 1390 hş., s. 67, 78. (Ç.N.)

kuy kapısına indi. Piş-i Zirih'i yağmaladı. Onun tahribatı sebebiyle gelirler keşildi. Emîr Ebû'l-Fazl, Sultan Mesud'dan asker istedi. Fakat [asker] gönderilmedi. Bu durumda ne yapacağını bilemedi. Türkmenlerden yardım almaktan başka çaresi kalmadı. Birini gönderdi, sonra Emîr Eba Nasr gitti ve 432/1040 senesinin Rebiülevvel ayında Ertaş'ın¹⁷ beş bin süvari ile getirdi. Ahmed b. Tahir'in ittifak yaptığı Türkmenler, her gün şehrin kapısına hücum ettiler ve ele geçirdiler. Sonunda Ahmed b. Tahir piyade ve süvari Türkmenlerin hepsini aldı, Taam kapısına gitti. Bu sırada Ertaş, kalenin önüne geldi. Emîr Ebû'l-Fazl onun yakınına gitti.

Ertaş'ın Gelişi ve Baygu¹⁸ Adına Hutbe Okunması

Anlaşmalar yapıldı ve Baygu adına hutbe okuttular.¹⁹ Ertaş bir (elçi) gönderdi ve Ahmed Tahir ve onunla birlikte olan Türkmenlerin, kendi bulunduğu

¹⁷ Ertaş, İbrahim Yınal'ın kardeşi ve Tuğrul Bey'in amcasının oğludur.

¹⁸ Baygu, *Râhatu's-Sudûr*'da geçen soy ağacında, Selçuk'un oğlu ve Tuğrul ve Çağrı beylerin amcası Musa Baygu'dan başkası değildir. İmadeddin Muhammed b. Muhammed b. Hamid, *Tarih-i Selacike* adlı eserinde Baygu Arslan'ı Gazneli Sultan Mesud ile savaştığını ve Mesud'a esir düşen, Selçukluların reisi olarak yazmıştır. *Tarih-i Beyhaki*, Baygu'dan söz ederken esaretini zikretmemiştir. İbnü'l-Esîr diyor ki: "Arslan, Mikail, Musa adında Selçuk'tan üç oğul kaldı. Mikail b. Selçuk'un oğulları Baygu, Tuğrul Bey Muhammed ve Çağrı Bey Davud idi." Baygu'yu Tuğrul ve Çağrı'nın kardeşi addeder. *Galebe-i Tarih* de ise Baygu, Selçuk'un oğlu Musa olarak geçer ki Selçuklular arasında Horasan taksim edildiğinde Sistan, Herat, Buşenc ve Gur memleketleri onun payına düşmüştür. Selçukluların ilk emîrleri ile ilgili bahislerde Baygu hakkında verilen bilgiler birden kesiliyor. Ondan yaşlı bir adam olarak söz edilir. Yukarıda değinildiği gibi Selçuklu şeceranesinin yer aldığı Râvendî'nin *Râhatu's-Sudûr* adlı eserinde, sayfa 103'de Selçukluların Horasan'ın fethi bahsinden sonra şu ifade yer alıyor: "Her iki kardeş Çağrı ve Tuğrul ve Baygu Kelan dedikleri amcaları Musa b. Selçuk, amca çocukları ve hep birlikte oturdular ve anlaşma yaptılar..." Yine sayfa 104'te memleketin taksimi konusunda şöyle söyleniyor: "Büst, Herat, Sistan ve onun birkaç nahiyesi Musa Baygu Kelan'ın hakkına verildi..." Hoca Fazlullah Reşideddin de *Câmiü't-Tevârih*'de aynı bu haberleri kelime kelime *Râhatu's-Sudûr*'dan almış ve rivayet etmiştir (N.N.). Musa Yabgu bazı kaynaklarda burada naşirin de zikrettiği gibi "büyük yabgu" manasında olmak üzere "Yabgu-yi Kelan" olarak da anılır (bkz. Özgüdenli, *Selçuklular I*, s. 128). Musa Yabgu'nun ismi, *Tarih-i Güzîde*'de Selçuk'un oğlu olarak İsrail, Mikail ve Yunus ile birlikte zikredilir. Selçuklu devleti kurulduktan sonra yapılan taksimde Büst, Gazne ve Herat(Herat?) ile Hind ülkesine Musa Baygu tayin olmuştur (Kazvinî, *Tarih-i Güzîde*, s. 426). *Râhatu's-Sudûr*'da da İsrail, Mikail ve Yunus'tan sonra adı geçen Musa Bigu/Baygu/Yabgu'ya yapılan taksimatta naşirin de naklettiği üzere Büst, Herat, Sistan ve etrafında zapt edeceği yerler verilmiştir (*Râhatü's-Sudûr*, s. 86, 102). Nişaburî ise *Selçuknâme* adlı eserinde Selçuk'un beş oğlu olduğunu ve bunların isimlerinin İsrail, Mikail, Musa Baygur, Yunus ve Yusuf olduklarını kaydetmiştir (*Selçuknâme*, s. 10). *Lubbu't-Tevârih*'de Selçuk'un Mikail, İsrail (İsrail), Musa Baygu ve Yunus adlı dört oğlu olduğu ifade edilmektedir (Kazvinî, *Lubbu't-Tevârih*, s. 127). M. A. Köymen, Dandanakan zaferinden önce 430 (1038-39) senesinde Nişabur'un ilk fethine müteakip Herat, Buşenc ve Sistan'ın Tuğrul Bey tarafından amcası Musa'nın oğlu Hasan'a tevcih edildiğini belirtmektedir (*Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I*, s. 269). (Ç.N.)

yer olan şehrin kapısına getirilmesini emretti. Ahmed Tahir'i yakaladılar ve onunla birlikte olan ileri gelenleri kaleye getirdiler. Ertaş, Emîr Eba Nasr ve askerler Bûst kapısına gittiler. Ebû'l-Fazl, Ahmed Tahir'in ve Menuçehr'in ve [341] Muzaffer Hasîn'in ve Eba Cafer Hemdan Dereğî'nin ve onların ileri gelenleri ile komutanlarının idam edilmesi için şehrin emîri Ebû Nasr Kulekî'ye emir buyurdu.

Baygu'nun Sistan'a Gelişi

Baygu, 432/1040 senesinin Rebiülahir ayının 11. günü (Sistan'a) geldi. Ebû'l-Fazl onunla birlikte gitti ve Bûst kapısına geldiler. Oradaki yerleşim alanlarının hepsini ele geçirdiler ve yağmaladılar. Bu sırada Baygu ve Ertaş arasında anlaşmazlık ortaya çıktı. Ertaş askeriyle birlikte hemen geri döndü. Baygu da geri dönerek Sistan'a geldi. Böylece Emîr Ebû'l-Fazl Sistan'ın kontrolünü ele geçirdi ve Türkmen askerlerinin hepsi Horasan'a döndü.

Sultan Mesud'un Öldürülmesi

432/1040-41 senesinde Emîr Mesud öldürüldü ve yerine oğlu Mevdud geçti. Ebû Sa'd-i Cimertî ve Eba Ömer Eba Leys, Emîr Mevdud adına Sistan'a asker getirdiler. Onların komutanı Gîmâs el-Hâcib idi. Askerler Novist²⁰ kapısına indiler. Ebû Ömer b. Eba Leys b. Eba Nasr'ın oğlu ve Ebû Sa'd-i Cimertî'nin oğlu her ikisi de bu kalede mahbus idiler ve kaçmışlardı. Hiç kimse onların nasıl kaçtığını anlayamadı.

Gîmâs'ın Askerle Sistan'a Gelişi ve Ertaş'ın Gelerek Sistan'da Mevdud'un Ordusunu Mağlup Etmesi²¹

Kendi özel askeriyle orada bulunan Emîr Ebû'l-Fazl, Gîmâs'ın kuvvetleri ile savaştı ve onları yendi. Onlar Gazne'ye geri döndüler. 432/1040-41 senesinde yine yeni hâdiseler meydana geldi. Emîr Mevdud Sistan'a gizli mektuplar gönderdi. [342] Emîr Ebû'l-Fazl, bundan haberdar oldu ise de onlar (komplocular) bilmiyorlardı. Emîr Ebû'l-Fazl, 433/1042 senesinin Cemaziyelahir ayının 23'ü

¹⁹ İbrahim Yınal'ın kardeşi olan Ertaş, 1040 yılında Sistan'ı fethederek burada Musa Yabgu adına hutbe okuttu. Bkz. O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 109. (Ç.N)

²⁰ Novist kapısı yeni bir kapı olmalıdır. Zira Zerenc şehrinin eski kapılarını tanıyoruz. Bu kitapta ve İstahrî'nin kitabında böyle bir isim geçmemektedir. İstahrî'nin eserinin nüshalarından birinin haşiyesinde "Bab-ı Novhik", diğer nüshalarda ise Novhirek ve Novhizek isimleri yer alır. Novhizek ve Novist arasında benzerlik vardır (İstahrî, s. 240).

²¹ Bu konu bir sonraki sayfada 10. ve 11. satırlar arasındaki konuyla ilgilidir. Burada bulunması uygun değildir.

olan Çarşamba günü Kadı Ebû Said Muhammed b. Abdullah, İmam Fahir'in iki oğlu fakihler Abdulhamid ve Abdusselâm, Emîr Kenek ve Emîr Ahme-i Kutvâl'i kaleye hapsedti. Yine Şengeliyanlardan toplanan iki bin süvari ve on bin piyadeden oluşan Mevdud'un askeri, onun büyük hâcibi ile birlikte yaklaşılar. Ebû Sa'd-i Cimertî, Eba Ömer b. Eba Leys, Ahmed Tahir'in kardeşi ve Setkan Cüveynî'nin oğulları Ebû Mansur ve Eba Hâtem onlarla birlikte idiler. 433/1042 senesinin Receb ayınının 25'i olan Pazar günü Emîr Ebû'l-Fazl askeriyle dışarıya çıktı, zor bir savaş oldu. Her iki taraftan da çok sayıda insan öldü. Komutan Tahir Muhammed Secezi'nin yanındakiler geri döndüler. Ebû Nasrî ve Mevdud'un ordusu oraya geldiler. Emîr Ebû'l-Fazl, hisara sığındı. Onlar (Mevdud'un askeri) (şehri) yağmaladılar ve halkın birçoğunu öldürdüler. Daru'l-küfrde (kâfirlerin ülkesinde) bile yapılmayacak şeyler yapmışlardı. Hisarda meydana gelen bu ilk savaştan sonra her gün hisarın diğer kapılarında çetin savaşlar yapıldı. 4 ay (120 gün) süren bu savaşta her iki taraftan da çok sayıda ölenler oldu. Emîr Ebû'l-Fazl, Horasan'da bulunan Ertaş'a mektup gönderdi. Ertaş ise Türkmenlerle savaşmak üzere Maverâünnehr'e gitmişti.²² 433/1042 senesinin Zilkade ayının sonunda oradan geldi. Gelişinden kalenin içinde ve dışında hiç kimsenin haberi olmadan askeriyle birlikte geldi. Mevdud'un ordusu da şehre girdi ve orada yerlerini aldılar. Ertaş ve ordusu sabah geldiler. Aralarında bir saat savaş oldu. Şaristan halkı Emîr Ebû'l-Fazl ile birlikte (Ertaş'a destek vermek için) geldi. Mevdud'un askeri hezimete uğradı, kaçanlar oldu, bazıları esir alındı. Öldürülenlerin yanı sıra çölde susuzluktan ölenler de oldu. İnsanların çok azı Bûst'a ulaşabildi. Emîr Ebû'l-Fazl, Gîmâs ve hâcibler ve altın kemerlilerin bir kısmını ve Ebû Sa'd-i Cimertî'yi Yakubî Sarayında idam ettirdi. Ertaş, askerini alarak Mevdud'un askerinin peşinden Bûst tarafına gitti. Emîr Ebû'l-Fazl ve piyade askerler de onunla gitti. Bûst'un hisarlarını kapattılar ve çok fazla yağma yaptılar. 434/1042-43 senesinin Rebiülevvel ayında oradan geri döndüler.

Emîr Eba Nasr'ın²³ Tuğrul'un Eline Geçmesi

Baygu, Rebiülahir ayında başka bir yoldan Sistan'a geldi ve oradan [343] Horasan'a geri döndü. Eba Nasr da Horasan'a gitti. Bir hatunla evlendi. Birkaç gün sonra oradan (Sistan'a) döndü. Onun casusunu yakalayan Mevdud'un

²² Şah Melik'in Harezmi istilası sebebiyle Çağrı Bey onun üzerine yürüdüğünde Ertaş da Selçuklu kuvvetlerine katılmıştır. Harezmi'den dönen Ertaş, Sistan'da Gazneli sultanı Mevdud'un ordusunu mağlup etmiştir. O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 110. (Ç.N.)

²³ Emîr Eba Nasr Mansur b. Ahmed Molla Emîrî'l-Müminin, Sistan sahibi Emîr Ebû'l-Fazl'ın kardeşidir.

hâcibi Tuğrul²⁴, Bûst'tan iki bin seçkin askerle geldi. Tuğrul, onu (Eba Nasr'ı) Hende-i Kanan vadisinde tutukladı. Bu yılın Cemaziyelahir ayında bu ordu Sistan'a geldi ve (şehre) çok büyük zarar verdiler. Kerkuy kapısını kapattılar, Zerdüş't ve Müslüman birçok insanı öldürdüler ve yağma yaptılar ve Kâşen'e gittiler. Kâşen Hisarında bulunan halkın evlerini kapattılar, insanları öldürdüler, bazılarını tutsak aldılar ve yağma yaptılar. Yine hisara geldiler. Emîr Ebû'l-Fazl ile görüştüler. Bir grup, hisara gelerek barış yaptılar. Eba Nasr'ı Gazne'ye götürerek orada hapsedtiler.

Ertaş'ın Öldürülmesi

437/1045-46 senesinde Ertaş büyük bir ordu ile Gazne'ye gitti. Mevdud'un ordusu geldi ve savaştılar. Hezimete uğrayan Ertaş, geri dönerek şaristana (Sistan'ın şaristana) geldi. Ertaş, Sistan'da iken 438/1046-47 senesinde Baygu tekrar Sistan'a geldi. 22 Recep 439 (12 Ocak 1048) Pazartesi günü Emîr Ebû'l-Fazl, fakihler Abdulhamid ve Abdusselâm'ı serbest bıraktı. Onlar altı yıl bir ay hapiste kalmışlardı. Emîr Ahmed Kutvâl da bu tarihlerde serbest bırakıldı. Emîr Kenek'in kaleye götürülmesi emredildi. Kadı Ebû'l-Hasan'ın oğlu Kadı Eba Said kaçtı, Mekran'a gitti ve orada öldü. 440/1047-48 senesinde Ertaş, Emîr Ebû'l-Abbas Dorhî'nin gulamları tarafından Tabes'te öldürüldü.

Emîr Eba Nasr'ın Kurtuluşu

Emîr Eba Nasr, Sistan'da hapsedilen Ahmed Hasan Meymendî'nin oğlu²⁵ Hoca Said gibi serbest bırakıldı. [344] O (Hoca Said), birkaç hâcib ile birlikte

²⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*'de Emîr Mevdud'un gulamı ve hâcibi olan Tuğrul Bey'in Emîr Mevdud'dan Türkmenlere hamle yapmak için asker istediğini, Mevdud'un kabul etmediğini yazar. 441 (1049-1050) yılında Mevdud'un ölümünden sonra emirliğe Abdurreşid oturdu. Tuğrul Bey isteğini yeniledi ve Abdurreşid bin süvari askeri ona verdi. Tuğrul Bey, Sistan'a gelerek Baygu ve Emîr Ebû'l-Fazl'ı Sistan'da hezimete uğrattı (*el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 9, s. 201-202). Fakat *el-Kâmil*'in rivayetinin eksik olduğu bu tarihten anlaşılmaktadır. (N.N.) Naşir Bahar'ın da *el-Kâmil*'den naklederek belirttiği hususta olduğu gibi Sultan Mevdud'un hâcibi olan Tuğrul, Mevdud'dan sonra sultan olan Abdurreşid zamanında eskiden olduğu gibi önemli bir mevkide görevlendirdi ve Hâcibu'l-hüccâb tayin edildi. Tuğrul, Abdurreşid'den Oğuzlar üzerine bir sefer düzenlemesini ve onları Horasan'dan uzaklaştırmasını istedi, fakat sultan uzak bulduğu için bu teklifi kabul etmedi. Tuğrul yine ısrar edince onu bin süvariyle gönderdi. Bunun üzerine Sistan (Sistan)'a doğru hareket eden Tuğrul, aşağıda anlatıldığı üzere Tak kalesini muhasara etti. bk. *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 9, s. 441. (Ç.N.)

²⁵ Kitabın aslında Hoca Said ve sonraki cümle arasında şu cümle yer almaktadır: "Ertaş öldürüldü ve Emîr Eba Nasr kurtuldu". Sonraki kısım şöyle başlamaktadır: "Pes Ahmed Hasan Meymendî". Burada "pes" yanlış yazılmıştır. Doğrusu oğul manasında "peser" olmalıdır. Çünkü Ahmed Hasan Meymendî bu zamanda hayatta değildir. 423 (1031-32) yılında vefat etmiştir. Cümlenin aslı "Ahmed Hasan Meymendî'nin oğlu Hoca Said Abdurrezzak" dır. Hoca Ebû'l-Feth Abdurrezzak b. Ahmed b. Hasan, (Sultan) Mevdud'un son zamanlarında vezirlik maka-

Emîr Çağrı²⁶ tarafından esir alınmıştı. Emîr Eba Nasr'ı onlarla mübadele ettiler. (Emîr Eba Nasr) 21 Safer 441 (25 Temmuz 1049) Perşembe günü şehre geldi ve şehirde ayin yaptılar. Sistan halkı çok sevinçliydi. Sadakalar verdiler. (Emîr Eba Nasr) bu yılın Cemaziyelevvel ayının üçüncü Çarşamba günü Heri/Herat tarafına geri döndü. 26 Zilkade 441 (21 Nisan 1050) Cumartesi gecesi Heri/Herat'tan tekrar şehre (Sistan) geldi. Yusuf-i Yakub-i Sâbir Kemerî, Eba Cafer Sâbir ve oğullarını öldürdü. Onların sarayını yağmaladı. Emîr Ebû'l-Fazl, 17 Rebiülevvel 442 (9 Ağustos 1050) Cuma günü Yusuf-i Yakub-i Sâbir'in peşine düştü ve onu yakaladı ve o an derhal onun (bedeninin) ikiye ayrılmasını emretti.

Ebi Cafer Ahmed b. Mansur b. Ahmed Mevla Emîrû'l-Müminin Nurullah Hefrete'nin Vefat Haberi

Bu Emîr Ahmed, Emîr Eba Nasr'ın oğlu idi ki o büyük bir âlim idi. Devlet erkânından hiç kimse cesaret, cömertlik, tevazu ve iyilik de o gibi değildi. Sanki Emîr Tahir Ebû Ali'den sonra böyle cömert ve ekmek veren birisi hiç Sistan'a gelmedi. (Emîr Ahmed) 29 Rebiülahir 442 (20 Eylül 1050) Çarşamba gecesi vefat etti. Kader böyle hükmetti. Sistan'ın bütün halkı dokuz gün onun için üzüldü, ağladı ve yas tuttu. O eşsiz, benzersiz biri idi. Allah rahmet eylesin. Onun babası Emîr Eba Nasr (Mansur) 18 Cemaziyelevvel 442 (8 Ekim 1050) Pazartesi günü Herat'a gitti. Emîr Ebû'l-Fazl, birkaç gün onun ölümü nedeniyle üzüntülü idi. Daha sonra [345] hükümdarların geleneğinde olduğu gibi eğlenceler başladı. Sistan'da, melun, uğursuz Tuğrul²⁷ gelene kadar hiçbir kötülük, sıkıntı yoktu.

Tuğrul'un Gelişi

---

mına oturmuştu. Emîr Mevdud'un Hasbu'l-Emîri olarak Sistan'a sefer düzenlemiş ve burada Selçuklular ile savaşarak onları o vilayetten çıkarmıştır (*el-Kamil*, C. 9, s. 193). Bu sefer sırasında Mevdud kulunç hastalığı nedeniyle ölmüştü (441/1049-50). Hoca bu savaşta esir düşmüştü ve sonra Ebû Nasr ile karşılaşmıştı. Kısacası burada zikredilen kısım ikiye ayrılır, her birini kendi yerine koyduk.

²⁶ Asıl nüshada Emîr Caferi yazılmıştır. Ancak, şüphesiz Çağrı olmalıdır. O, Merv ve Belh'in sahibi Tuğrul Bey'in kardeşi Davud'dur.

²⁷ Bu Tuğrul, Emîr Mevdud'un gulamı olup o, Mevdud'un yanında çok değerli idi. Mevdud ona kendi kız kardeşini verdi ve onu kendine hacib yaptı. 444/1053 yılının sonunda (İbnü'l-Esir'in rivayetine göre) Emîr Abdurreşid'den bin süvari aldı ve Sistan'a gitti. Orada savaştı, yine yardım istedi ve askerle Gazne'ye geri döndü. Abdurreşid ve Mahmud ile Mesud'un bütün oğullarını ve şehzadeleri öldürdü. Daha sonra kendi suç ortaklarının kılıcıyla öldürüldü. Onun ilk hamlesi ve Emîr Ebû'l-Fazl'ın esir edilişi ile ilgili bilgi *el-Kâmil fi't-Tarih*'de yoktur.

(Tuğrul) 443/1051 senesinin Recep ayının üçüncü Perşembe günü Tak hisarına geldi. (Emîr Ebû'l-Fazl'a) elçiler gönderdi. Emîr Ebû'l-Fazl, hisarda savaş başlayana kadar onun hilesinden çekinmemişti. (Bu sırada) büyük kahramanlıklar gösteren Hilal Dereğî, Kale kutvâli idi ve (mücadelenin) sonunda hayatını kaybetti. Emîr Ebû'l-Fazl'ın oradaki naibi Emîr Ebû Said Semurî idi. O işe el koydu ve cesaretle hareket etti. Komutanlar da oradaydı. Eba Leys Yevzî, Ebû Muhammed Mansur gibi ayyarlar adamlarıyla birlikte çok vefa gösterdiler. Mahmud'un hazırlanan beş file birlikte beş bin süvarisi, Sistanlı²⁸ ve Gazneli iki bin kadar piyade ve onlarla birlikte Ebû Muhammed b. Asker'in saldırısına ve yaptıkları bütün hilelere rağmen o hisarı alamadılar. Tuğrul, bin süvariye hazırladı, iyi bir kıyafet seçti²⁹ ve şehrin kapısına geldi. Emîr Baygu, Tuğrul'un ordusuyla savaşmak üzere askeriyeye Herat'tan yola çıktı. Birisi tedbir almaları için Tuğrul'a haber verdi. Baygu'nun bugün geleceği haberi Tuğrul'a verildi. Tuğrul pusu kurdu. Emîr Ecl Seyyid Ebû'l-Fazl Nasr b. Ahmed Mevla Emîrû'l-Müminin-rahmetullah- şehirden dışarıya (onu karşılamak için) çıktı. Suyun (nehirin) kenarına gelen Baygu ordusu ve techizatı gelene kadar orada bekledi. Ordusu gelince orada toplanacaklar ve şehre gireceklerdi. Bugün 22 Recep Cumartesi idi (433/1051). Tuğrul ansızın kendisi şehir halkının üzerine saldırdı, bağrıışmalar yükseldi. Baygu askersiz ve silahsız olarak kaçmak zorunda kaldı. Onun (Baygu'nun) sevgisini kazanan Emîr Ebû'l-Fazl, Bayguyla birlikte gitti. Orada asker toplamak ve savaşa devam etmek amacıyla Herat'a gittiler. Tuğrul daha sonra Tak hisarına gitti, birkaç gün orada savaştı. Onun yanına, kaçıp gelen Mahmud Gendemek ve kardeşlerinden başka hiç kimse gelmedi. [346] (O) hisarı savunanlara karşı çok az şey yapabildi. Sonunda 13 Şaban Cuma günü acz içinde geri döndü ve Gazne'ye gitti. Gazne'yi ele geçirdi ve Abdurreşid b. Mahmud ile melikzâdelerden birçoğunu öldürdü. Nitekim hak ettiği üzere Allah Teâla onu da helak etti.³⁰

Emîr Ebû'l-Fazl onun gittiği haberini duyduğu zaman askeri bıraktı ve uğurlu bir zamanda kendi memleketine geri döndü. Bu senenin 15 Ramazan Salı gecesi şehre (Sistan'a) geldi. Emîr Baygu'nun oğlu Emîr Ecl Ebû'l-Feth Kara

²⁸ Müellifin *Sicizî* şeklinde kaydettiği bu ifade *Sicistanî* yani *Sistanlı* olmalıdır. (Ç.N.)

²⁹ Bir kimse savaş veya başka şeyler için uygun zamanı, saati ve yeri seçer. Buradaki iyi bir kıyafet seçti cümlesi de eski Farsça'da kullanılan bir ifade olmalıdır. Asıl anlamı uygun bir saati seçmesidir.

³⁰ İbnü'l-Esir, Tuğrul'un Sistan seferi, Tak kalesini muhasarası, Musa Yabgu ve Emîr Ebû'l-Fazl ile mücadelesi ile savaşın ve kendisinin akıbeti hakkında Tarih-i Sistan'daki kayıtlar ile örtüşen tafsilatlı bilgiler aktarmaktadır. bk. *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9. C., s. 441-2. (Ç.N.)

Arslan Böri b. Muizzuddevle Mevla Emîrû'l-Müminin³¹ de kendisiyle birlikte getirdi ve Daşen'e indi. (Kara Arslan Böri) bir yıl orada (Sistan'da) kaldı. Emîr Ecl Müeyyed Ebû'l-Fazl büyük bir makam ve zafer sahibi olan onun haysiyetine yakışır şekilde ona değer verdi. Ancak, babası (Baygu) onu getirmeleri için Herat'tan elçiler ve hâcibler gönderdi. 8 Şevval 444 (31 Ocak 1053) Pazartesi günü onu Herat'a getirdiler. 8 Muharrem 445 (30 Nisan 1053) Cuma günü Emîr Tuğrul Muhammed³² b. Mikail (edamallahu mülkehu) adına Sicistan'da hutbe okundu.³³

Bedeh Savaşı

Bedeh köyündeki Sistan halkı, Karataş b. Togan Bey İsa³⁴ [347] (Lanetullah) tarafından 27 Ramazan 445 (10 Ocak 1054) Pazartesi günü Kırân zamanı³⁵ Hût'un (Balık burcu) uğursuz gününde...³⁶

Her şey şu şekilde meydana geldi. O (Karataş b. Togan Bey Asa) Mekkân'a gitmek amacıyla Sistan'a geldi. Birkaç gün onu misafir ettiler. Onu misafir edenler onun, askerinin halka yükledikleri birçok el-vâfi(?)³⁷ nedeniyle bugün gitmesi gerektiğini söylediler. O dedi ki "Bana beş gün daha azık (ulufe) verin ki Sistan'ın bayramını görelim, sonra giderim". (Onlar) vermediler (reddettiler). Sonra öfkeyle gitti ve Bedeh köyüne indi (ordugâh kurdu) ve halk ile savaş başladı. Onların evlerini harap etti ve onları öldürdü. Pazartesi akşamı Emîr Ecl Seyyid Ebû'l-Fazl, Emîr Böri'yi Türkmenlerin bir grubunun başına getirdi. Emîr İsmail Govgehî, Emîr Ebû Cafer Govgehî ve kardeşi Emîr Ahmed'i Ok halkının

³¹ Bu kitapta Kara Arslan Böri b. Muizzuddevle Mevla Emîrû'l-Müminin, Emîr Musa Baygu'nun oğlu olarak geçmektedir. Fakat Râvendî'nin seçerisinde Baygu'nun oğulları Yusuf, Ertaş Yinal, Mesud Yinal, el-Emîr Fereczad'ın isimleri yer alır. Sadece Alp Arslan'ın ailesinde bu isimde iki kişi vardır. Bunlardan biri oğlu Böri Bars ve diğeri oğlu Tekiş'in oğlu Böri Tekin'dir. Râvendî'nin eseri *Râhat-üs-Sudûr*'da 19. sayfanın 3. dipnotunda Kara Arslan Gazi, Musa Baygu'nun değil, İsrail'in oğlu Kutalmış'ın oğlu addedilmektedir.

³² Kitabın asıl metninde Tuğrul lafzından sonra iki kelimelik yer beyazdır. Kitabın aslında oraya lakab yazmak için boş bırakmışlardır. Ayrıca "Muhammed" yerine aslında "Ahmed" idi. (N.N.) Râvendî, Tuğrul'un diğeri adını Muhammed olarak kaydetmiştir (*Râhatu's-Sudûr*, s. 92). (Ç.N.)

³³ Bu cümle yeni bir konunun başlangıcı gibidir. Ancak asıl metinde konunun bir kısmı verilmiştir. Ondan sonra da ayrıntı verilmemiştir. Tarih-i Sistan'da buradan itibaren yazı üslubu değişiyor. Birkaç sayfa sonra cümlelerin kısalacağını göreceğiz.

³⁴ Elesî de okunabilir

³⁵ "Kırân" vakti iki yıldız aynı anda bir burçta birleşmesi ve bulunması zamanı tespit edilen önemli anlardan biridir. Bu hale "mukarene" de denir. (Ç.N.)

³⁶ Burada "yağmalamak" veya "öldürmek" gibi ibareler eksiktir.

³⁷ Metinde "الوافى" şeklinde geçen kelimenin yanında parantez içinde (كذا) ifadesi yer alır ki el-vâfi kelimesinin belirsiz, şüpheli olduğunu gösterir. Muhtemelen bu sözcük, ordunun halk üzerine yüklediği gereksinimlerine işaret ediyor. (Ç.N.)

başına getirdi. Piş-i Zirih'in asileri ve halkını Emîr Ecl Tahir'e emanet etti ve onu onların başına geçirdi. Kendi gulamlarının da başına onu geçirdi. Daha sonra kendisi Türkmenlerden ve kendi gulamlarından oluşan yaklaşık 200 süvari ve 500 silahlı adam ile şehrin kapısına gitti. Kimseyi öldürmemeleri ve kan dökülmemesi için yanındakilere vasiyet etti. Bağırın herkes duysun dedi. Onlar gittiler. Emîr Böri ile olan bu Türkmenler, önceden orduya yetiştiler ve bağırıldılar. Türkmenler kendi ordugâhlarını bırakıp gittiler. Diğerleri geldiler ve yağma yaptılar. Kendilerine yük yüklediler. Hepsi dağıldı ve ayrı ayrı şehre geldiler. Sabah hava aydınlandığında Türkmenler tekrar şehre geldi ve savaşa başladılar. Öğle namazı yaklaşana kadar savaştılar. Emîr Böri'nin Türkmenleri kaçtılar. Emîr Böri ve Emîr Tahir savaşa devam ettiler (dayandılar) ve piyadeleri onların (düşmanın) eline bıraktılar. Emîr İsmail ve Emîr Ebû Cafer bir eve girdiler, kuşattılar ve bir iki gün savaştılar. Üçüncü gün onlar yenildiler ve esir alındılar. Yaklaşık 200 adam orada öldürüldü. Emîr İsmail'i 20 bin dinara sattılar. Emîr Celil Seyyid Eba Nasr oraya gitti. Altın verilene kadar onun rehini olarak kaldı, (altın verildikten) sonra serbest bırakıldı. Selâmet olsun!

Emîr Baygu, başına topladığı ordunun³⁸ içinden Büyük Hoca'yı³⁹ İspehbud Kalesine hapsedti. Baygu'nun oğlu Emîr Böri 5 Şaban 445 (10 Ocak 1054) tarihinde...⁴⁰ Emîr Böri ertesi gün askeriyle birlikte tekrar Herat'a gitmeye karar verdi. Onu(?)⁴¹ [348] iç kaleye götürdüler ve (O) bu yılın Ramazan ayının beşinci günü öldürüldü.

Yakutî'nin⁴² İlk Defa Sistan'a Gelişi

8 Receb 446 (13 Ekim 1054) Perşembe. (Yakutî) beraberindeki iki bin süvari ile Emîr Ecl Seyyid Melik Müeyyed Ebû'l-Fazl'ın (Rahmetullah) misafiri olarak dokuz gün Sistan'da kaldı. Sistan'da hiç kimseden bir batman⁴³ saman almadılar. Hiç kimseye küçük bir ziyanları olmadı. 17 Receb Cumartesi günü Mekran tarafına gitti. Mekran'da onun adına hutbe okundu. Emîr Muheyya'nın kız kardeşini eş olarak ona verdiler. Sonra geri döndü ve Kirman çölü yolundan

³⁸ Naşirin de belirttiği gibi cümlede bozukluk mevcuttur. Bu sebeple burada kimin ordu topladığı açık bir şekilde ifade edilmemiştir. Büyük Hocanın da etrafına asker toplamış olma ihtimali söz konusudur. (Ç.N.)

³⁹ Bu Büyük Hocanın kim olduğu belli değildir. Bu cümle, faslın başına kadar çok karışık ve eksiktir.

⁴⁰ Bu cümle hatalı ve bozuk olmasından dolayı anlamsızdır. (Ç.N.)

⁴¹ Büyük Hoca olmalı. (Ç.N.)

⁴² Emîr Yakutî, Davud Çağrı Bey'in oğlu olup, Sultan Tuğrul-i Selcukî'nin biraderinin oğludur.

⁴³ Bir batman yaklaşık 7.600 ile 7.700 gr. arasında değişmektedir. (Ç.N.)

Gayin'e⁴⁴ gitti. Kalabalık ordusu tekrar Sistan'a geldi ve birkaç gün orada kaldılar. Askerle gönderilen nakib-i dergâh⁴⁵, Ebû'l-Muzaffer Hızır'ı Sistan'da yakaladı⁴⁶ ve kendisiyle birlikte Gayin'e götürdü. İşkence yapmak için onu dışarıya bırakmadılar ve ondan 6 bin dinar istediler. Bundan dolayı Yakutî'nin ve Emîr Ebû'l-Fazl'ın arası açıldı. Yakutî Horasan'a gitti ve babası Emîr Hızır'den⁴⁷ Sistan'ın menşurunu istedi ve bir kişiyi Irak'a gönderdi ve Tuğrul'un huzuruna mektuplar yazdı. (Yakutî) Sistan'ın menşurunu aldı ve Sistan'a geldi. 12 Şaban 447 (Kasım M. 1055) Pazar günü Reven u Covl'e⁴⁸ geldi.

Yakutî'nin İkinci Defa Gelişi

Yezdicerd takvimine göre 424 yılının Azer⁴⁹ gününde geldi. Birkaç gün [349] orada kaldı. Reven u Covl'un halkı da onun yanındaydılar. Oradaki hiç kimseyi incitmedi. Elçiler göndererek menşurunu onlara arz etti. Fakat kabul etmediler. Emîr Ebû'l-Fazl dedi ki: "Senin sözüne itimat etmiyorum. Seni istemiyorum ve senin adına hutbe okutmayacağım. Sistan'ı benim elimden sadece kılıç ile alabilirsin". Yakutî oradan kalktı ve Cuveyn'e geldi. Bir daha elçi gönderdi. Onun elçisini geri gönderdiler ve dediler ki "Sen henüz Sistan'da bir hisar almadın ve hiç kimseyi öldürmedin, bu hüccete (delil) göre sana itaat ediyorum". Elçisi henüz gittiği an o Derek'e geldi. Söylenenleri duydu ve geri döndü. 26 Şaban Pazar günü ikindi namazında ansızın Cuveyn'e geldi. Halk habersiz idi ve onlara hiçbir şey yapılmadığı için evlerine dönmüşlerdi. Hiçbiri incinmedi, rahatsız edilmedi. (Yakutî) savaş başlattı ve halkın hisara erişmelerini engelledi.

Cuveyn Savaşı

⁴⁴ Eski bir kasaba olup bugün Kuhistan'dadır.

⁴⁵ Emîr Ebû'l-Fazl nakib-i dergâh idi. Ordunun ihtiyaçlarını karşılamak ve onları ağırlamak için gönderilmişti.

⁴⁶ Yani Yakutî'nin adamları Ebû'l-Muzaffer Hızır'ı yakaladılar.

⁴⁷ Çağrı olmalıdır. Zira Yakutî'nin babası Çağrı'dır.

⁴⁸ Reven u Covl- ilk kitapta Reven olarak kaydedilmiştir. Görüldüğü üzere Sistan amellerindedir. Mesalik kitaplarında ondan zikredilmemiştir.

⁴⁹ Azer günü Farsi 9. aydır. Tuhafır ki muverrih şimdiye kadar Arap gün, ay ve yıllarını kaydetmiştir. İlk defa Yezdicerd 424 yılının Azer günü muverrihin aklına gelmiştir. Yakutî'nin ikinci defa gelişinin tarihi, çiftçilerin ve köylülerin (halkın) hafızasından silinemediği zannedilmektedir. Çünkü Yakutî'nin bu seferinde Sistan'da çok fazla katl ve yağma yapılmıştır. Sadece Cuveyn kasabasında 1200 adam öldürülmüştü. Diğer köylerde de erkekler öldürülmüş, kadınlar esir alınmıştı. Çiftçiler ve köylüler hala eski Fars takviminin gün, ay ve yılına bakıyorlardı. Bugün de hala İran Irak'ın birçok kısmında tarım aylarının isimleri köylülerin eski ayları gibidir.

Pazartesi günü sabah namazında hisarı aldılar ve yağmaladılar. Sabah vaktinde (kalvaltı sırasında) Emîr Şâhinşâh'ı Cuveyn'de yakaladılar ve ordugâha götürdüler. Bu şehirde yaklaşık 1200 erkek öldürüldü ve çok sayıda kişiyi esir aldılar, bağlayıp götürdüler. Horasan'a gönderildiler. (Yakutî) Ramazan bayramı geçene kadar orada kaldı. Sonra Berunc'a geldi ve batı tarafında yer alan Kelmuh'a indi. Govge halkı birkaç defa onunla mücadele etti. Onun koyun, at ve eşyalarını alıp götürdüler. Derek'i tekrar sattı (fidye karşılığında serbest bıraktı). Onlardan yaklaşık 300 bin dirhem aldı ve onlara eman verdi. Ordusunun komutanı olan Ebû'l-Kasım Yinal'ı 200 süvari ile Kelmuh'tan elçi olarak (Sistan'a) gönderdi ve dedi ki "İşte! Bu hisarı ele geçirdim, (pek çok) kişiyi öldürdüm ve tutukladım, hiç bir bahane kalmadı?" Emîr Ebû'l-Fazl ona boyun eğmeyi reddetti ve öfkelenerek dedi ki "Senin yaptığın bu muamele nedeniyle vilayet seni istemez!" Ebû'l-Kasım Yinal⁵⁰ geri döndü [350] ve onun yanına geldi. Emîr Ebû'l-Muzaffer ve Emîr Ebû'l-Hasan ve Emîr Eba Nasr Berunc kalesine gitmişlerdi. Yanlarında yaklaşık on bin silahlı adam vardı. (Yakutî) orada bir gün savaştı. Onun adamlarından bazıları esir alındı ve yaralandı. Onlardan hiçbiri onun yanına gelmedi. Tekrar Ebû'l-Kasım Nişaburî'yi elçi olarak gönderdi. Ebû'l-Fazl dedi ki "Eğer elini öldürmekten ve yağmalamaktan çekersen itaat edeceğim" Yedi gün hiç kimseye eziyet etmedi (zarar verilmedi). Piş-i Zirih'in her bir köyüne tellal (حنباشكى) gönderdi. Halka eman verildi.

Piş-i Zirih Savaşı

20 Şevval Perşembe günü (Yakutî) ansızın Kemer'e⁵¹ geldi. Esrem Yakub Sabir, Kemer'li erkeklerle birlikte onun yanına gitti. Ona hizmet etti ve onu misafir etti. Ertesi gün onu oradan Mârcuye'ye getirdi. Mârcuye hisarında savaş başladı. Ertesi gün sabah hisarı ele geçirdi ve hisarda bulunanlardan 170 kişiyi (erkeği) öldürdü. Kadınlara eman verdi, serbest bıraktı. (Bunun üzerine, teslim olmayı teklif etmek için) onun yanına birini gönderdiler. Aynı gün (Yakutî) Renden'e geldi. Zerik nehrini ve hisarlarını ele geçirdiler. Bütün erkekler öldürüldü ve kadınlar esir alındı. Bazılarını götürdüler bazılarını serbest bıraktılar. Ertesi gün Mehriyan ve Beraven⁵² hisarlarına giderek buraları ele geçirdiler.

⁵⁰ Asıl metinde (بنال)

⁵¹ Bu kitapta daha önce Kemer-i Zehîr olarak yazılmıştır.

⁵² Bu hisarların isimleri şöyledir: Kemer, Mârcuye, Renden, Rud-ı Zerik, Mehriyan, Beraven. Bu isimlere bu kitaptan başka bir yerde rastlayamadım. Bugün bu yerlerden hiç bir eser kalmamıştır. Fakat tahminen Piş-i Zirih, Sistan'ın bugünkü Piş-i Ab bölgesindedir. Burada zikredilen o zamanki yüksek hisarların Piş-i Ab'ın köyü oldukları malumdur.

Beraven’de bir evi, Renden’deki Şehzâdî’nin evini ve Renden’in başındaki diğ er evi yıktılar. Beraven halkından pek çoğu öldürüldü. Bu vakit Kırân zamanı Hemel’in (Koç burcu) uğursuz günüydü. Aynı gün O’mrî köyünde bir hisarı ele geçirdiler. Orada 40 adamı öldürdüler. 25 Şevval’de (Yakutî) geri döndü ve Fersefan-ı Berunc’a indi. Ertesi gün Derek’e gitti ve savaş başladı. İki gün savaştıktan sonra aşağıdaki kaleye⁵³ hâkim oldu ve sonra Kayın yoluna çıktı. Sistan’ın 500 kişiden oluşan kuvvetli savaşçıları onun yanına [351] geldiler. Onlar, Tuğrul’un yanına gitmek için ondan önce, Mahmud Kendemek ile Sistan’dan gitmişlerdi. O (Yakutî), Sistan’a geldiği için Mahmud Kendemek geri döndü. Ebû Bekir Şadi’nin oğlu ve üç yüz bin adam onunla geldi. Reven u Covl ve diğ er yerlerden ve yol güzergâhından üç yüz başka adam da bu savaş ve fitnede onların yanında idi.

Emîr Çağrı’nın⁵⁴ Elçisinin Gelişi

22 Rebiülahir 448 (9 Temmuz 1056) Salı günü uğurlu talih (yıldız) (gökyüzünde) 23 derece idi. O gün, onları (elçileri) Emîr Ertaş’ın Sistan şaristanında Beziyan suyunun kenarında yer alan evine götürdüler. Yol boyunca zırhlı, sake-⁵⁵li, kalkanlı ve mızraklı üç bin adam oturmuşlardı. Kalenin burçları süslenmişti. Her birinde özel süvari zırhı, miğfer, kurt kalkanı olan bütün süvariler baştan ayağa donanımlıydılar. Henüz silahhanenin kapısını açmamışlardı. (Bütün teçhizat) adamların elindeydi. Elçiler suyun kenarına ulaştıklarında gemileri getirdiler ve onları bir gemiye bindirdiler. Bir hâcib 50 süvari ile onların yanına gitti. Onları, Beziyan ile aynı taraftaki Sistan kapısına doğru akan Hirmend suyunun kenarına kadar şehre götürdü. Onlar, elçilerle şaristan kapısına kadar geldiler. Onları suyun kenarından getiren elçiler ve hâcib girdiler. Kapılar kapatıldı. Zorda kaldılar.⁵⁶ Elçiler Emîr Ecl Ebû’l-Fazl’ın huzuruna gidene kadar diğ erlerinin girmesine izin vermediler. (O) Maymun bağında, Kerkin(?) eyvanında oturuyordu. Onun hizmetinde 150 genç gulamı ve hasekilerden oluşan silahlı 200 adamı vardı. Elçiler [352] onun huzuruna geldiler. Önce secde ettiler ve sonra ayağa kalkarak ona bin dinar değerinde çok değerli bir cevher sundular. Daha sonra ayrıldılar ve Ertaş’ın evine gittiler.

⁵³ Bugün hala eserleri ve izleri görülen eski şehir ve kalelerde daima iki kale vardır. Biri Zebrin (yukarı) diğ eri Furudin (aşağı). Her zaman yüksek bir kaleye çıkarlarken yukarıda başarısız oluyorlardı. Burada zikredilen kale alçak bir kaledir.

⁵⁴ Tuğrul Bey Selcukî’nin kardeşi Ebû Süleyman Davud Çağrı Bey b. Mikail b. Selcuk b. Dukak.

⁵⁵ Bu kelimenin silah manasındaki anlamı sözlüklerde bulunamamıştır. “Sake” kolluk veya baldırlık manasında olabilir. Çelikten olan “sake” bilekten dirseğe kadar olan kısmı ve ayak bileğinden dizin altına kadar olan baldırın ön kısmını kapatırdı.

⁵⁶ Yani Şaristanı kapattılar. Elçilerin hisarın içerisine girmesini engellediler.

Emîr Çağrı Adına Hutbe Okunması

25 Rebiülahir Cuma günü Ertaş'ın sarayından Betan⁵⁷ kapısına kadar bir tören düzenlediler (448/1056). Herkes kendi miğferini, zırhını, kalkanını ve ipekten kıyafetini (diba) giydi. Cuma mescidine (mescid-i adine) gidene kadar Çağrı bey adına basılmış dirhem ve dinarları saçtılar. Emîr Çağrı'nın adına hutbe okunduğu zaman o kadar çok dirhem ve dinar saçılmıştı ki mescid halkından her biri en az 20-30 dinara sahip olmuştu. O zaman akrep burcu hâkimdi ve yaklaşık 20 derece idi. Merih ise aslanda ve 3 derece idi. Güneş yengeç burcunda 25 derece idi. Ay ikizler burcunda 19 derece, Satürn koç burcunda 28 derece, Jüpiter (müşteri) 29 derece, Venüs (zühre) ikizler burcunda 11 derece ve Merkür (utarid) aslanda 14 derece idi.

Emîr Baygu'nun Sistan'a Gelişi

Durum böyle olunca Emîr Baygu, Irak'ta bulunan Emîr Tuğrul'un huzuruna mektup gönderdi. Bu mektubunda Emîr Çağrı'dan çok fazla yakınıyor ve şikâyet ediyordu. [353] Ceyhun ırmağının kenarından gelerek Horasan'ı ele geçirdiklerinde yaptıkları anlaşmaları hatırlattı ve çok kızdı. (Tuğrul Bey'den) cevap mektubu geldi. Emîr Ebû'l-Fazl'ın huzuruna ve Sicistan halkına gönderilen menşurda (Tuğrul Bey) şöyle diyordu: "Biz bir daha böyle edepsizlik yapmaması için Emîr Çağrı'nın huzuruna (mektup) yazdık. Sistan'ın menşurunu Emîr Baygu'ya yazdık. Böylece bundan sonra ona muhalefet etmeyiniz. Onun fermanını dinleyiniz, onun adına hutbe okutunuz, dirhem ve dinarı onun adına basınız. Eğer Çağrı'nın askeri oraya gelirse ona itaat etmeyiniz. Bunu bilesiniz."⁵⁸

Name ve menşur Emîr Baygu'ya ulaştığında oğlu Böri'yi hâcibler ve askerlerle Sistan'a gönderdi. Yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Emîr Tuğrul'un menşurunu gönderdim. Hutbeyi benim adıma okutmalı, dirhem ve dinarı benim adıma basmalısınız ve vergi gönderiniz. Sizin yanınızda bulunan Çağrı'nın şahnesini benim askerimin eline verin. Kendi askerinize hiçbir yere zarar ziyan vermemelerini emredin. Ben söyleyene kadar bir şey yapmasınlar. Eğer onlar direnirlerse, emre itaat edene kadar ateşi ve kılıcı elinize alın ve yakın." Emîr Böri 14 Cemaziyelahir 448 (29 Ağustos 1056) Perşembe günü sabah Mizan (tera-

⁵⁷ Asıl nüshada "Benan" imiş ve sonra bir nokta eklemişler. Kitabın başında kapıların fihristinde böyle bir kapı olmadığını zikr etmiştim. Ancak İstahrî'nin s. 240'daki haşiyede geçen "Baristan kapısı" veya "Nistan"'ın hatalı yazımı olmalıdır.

⁵⁸ Tuğrul Bey'in menşurunun sonunda yer alan bu "ta in cumle bedanid" ibaresi eski fermanların sonunda yazılan şu ifade ile aynıdır: "Hukkâm-ı Zu'l-izz ve'l-İhtirâm ve Mustevfiyân-ı A'zam der Uhde Şinasend".

zi burcu) 3 derece iken Sistan'a geldi. Şehrin kapısındaki Divâne ırmağının kenarına ulaştı. Emîr Ebû'l-Fazl kendi büyük hâcibini on süvari ile birlikte onu karşılamak üzere gönderdi. Onlar şaristan kapısına ulaştıklarında karşılanacak hiç kimse yoktu. Böri, atına bindi ve Daşen'e indi. Sonra kendi 10-15 süvarisi ile, Maymun bağında bulunan Emîr Ebû'l-Fazl'ın huzuruna çıkmak için şaristana geldi. Ona saygılarını sundu. Emîr Baygu'dan getirdiği hilatları ve mektupları öğle namazı vaktinde hâcib aracılığı ile gönderdi. Emîr Ebû'l-Fazl mektubu okudu ve dedi ki: "bunu yapamıyorum, [354] sizi bu..."⁵⁹

23 Cemaziyelahir 465 (6 Mart 1073) tarihinde Emîr Ebû'l-Fazl vefat etti. 27 Cemaziyelahir'de yerine Emîr Ecl Bahâüddevle ve'd-din Tahir b. Nasr b. Ahmed oturdu.

Emîr Bedrüddevle ve'd-din Şemsü'l-Mulûk Ebû'l-Abbas 467 yılının Şevval ayının ilk günü (20 Mayıs 1075) ilk defa Ok'a geldi. Semur hisarına geldi ve aynı ay orayı ele geçirdi. Emîr Tahir⁶⁰ Derek'e geldi. 17 Şevval Cuma günü yanındaki beş bin piyade ve süvariden oluşan Sistan askeri ile Emîr Ebû'l-Abbas'ı hisarda sıkıştırdı. Emîr Tahir 19 Şevval Pazar günü Derek hisarından geri döndü. Emîr Ebû'l-Abbas Derek hisarında kaldı. Bu savaş ve husumet o Horasan'a dönene kadar 8 ay sürdü.⁶¹ Ondan sonra Emîr Ebû'l-Abbas, 19 Şevval 479 (27 Ocak 1087) tarihinde Emîr Harb'i öldürdü. Ebû'l-Abbas, 15 Muharrem 480 (22 Nisan 1087) tarihinde Kâh kalesine geldi. Aynı yıl 8 Safer Cuma günü İsmail İbn Ebrem'i yakaladı ve 13 Safer Çarşamba gecesine Kah kalesinde onu öldürdü. [355] Yine bu yıl 18 Rebiülahir Çarşamba gecesine Emîr Eba Cafer Govgehî öldü. 2 Cemaziyevvel Çarşamba günü Emîr Ebû Nasr Şahinşah adına Berunc kalesinde hutbe okundu. Fakat 4 Cemaziyevvel Cuma günü Emîr Bedrüd-devle Şemsü'l-mulûk Ebû'l-Abbas adına hutbe okundu. O, 12 Cemaziyevvel Cumartesi günü Berunc kalesine geldi ve Berunc köşküne indi. Sonra şehrin (Sistan) kapısına geldi ve şaristanda hisarda Emîr Tahir'i sıkıştırdı. Cemaziyelahir'in ilk gününden Ramazan ayına yakın bir zamana kadar orada savaş ve kat-

⁵⁹ Burada yaklaşık yarım sayfa boşluk vardır. Tarih de 17 yıl kesilmiştir. Açıkçası Baygu'nun Herat'tan Sistan'a gelme hadisesi ve Sistan Emîri Emîr Ebû'l-Fazl Nasr b. Ahmed'in 17 yıllık ahvali eksiktir. Aslında müellif bunları yazmaya muvaffak olamamıştır. Tarihin sonraki sayfada da birden kesildiği görülmektedir. Muhtemelen asıl müellif ölmüş ve başka bir kişi kitabı tamamlamıştır. Asıl müellifin Tuğrul Bey, Baygu ve Ebû'l-Fazl'ın muasır olduğu ve bir başkasının kitabın kalan kısmını tamamladığı anlaşılıyor. Kitabın son kısmındaki kelimeler ve istihlaklar ilk kısımdakinden farklı olduğu gibi ibareler de güçlü değildir.

⁶⁰ Bu, Emîr Ebû'l-Fazl Nasr b. Ahmed'in oğlu Bahâüddevle Emîr Tahir'dir.

⁶¹ "Horasan'a dönene kadar ifadesi" her iki tarafın husumeti ortadan kaldırmak veya hakkını almak amacıyla Horasan ümerasına müracaat ettikleri manasına gelmektedir.

liam devam etti. (Bu nedenle) fiyatlar arttı. Şaristanda bu yıl bir batman buğday 8 dirhem oldu. Emîr Ebû'l-Abbas, Şaban ayında şehirden ayrıldı. 18 Şaban'da Berunc'a geldi, Zilkade ayına kadar orada kaldı. Tekrar şehre dönmek istedi. 22 Zilkade Cumartesi gecesi kalenin daha aşağısını ele geçirdi. Kalenin kapısında şiddetli savaş oldu ve şaristanda birçok kişi öldürüldü. Nihayet Kerkuy kapısını ele geçirdi. İç kaleyi ve yüksekteki kaleyi (kale-i zeverin)⁶² ve sonra onların duvarlarını yarmak istedi ve bunun üzerine bir koçbaşı kurdu. Kale muhafızı Badar Ammar kendisi ve orada onunla birlikte olan yirmi adam için eman istedi. (Emîr Ebû'l-Abbas) eman verdi ve onları kaladen indirdi. Emîr Ebû'l-Abbas b. Emîr Ebû Nasr Govgehî 1 Zilhicce 480 (27 Şubat 1088) tarihinde kendisi kaleye çıktı.

Emîr Tahir gece gizlice şaristandan çıktı. Zilhicce ayının ikinci gününde biri onu yakaladı ve kaleye getirdi.

Emîr Ebû'l-Abbas şaristana oturdu ve Zilhicce ayının üçüncü gününün sonunda bütün şehri emîrliğine aldı. 3 Zilhicce gecesi Emîr Tahir öldürüldü. Emîr Tahir 15 yıl emîrlik yapmıştı.⁶³[356]

3 Zilhicce Pazartesi gecesi Emîr Me'mun Sistan'dan gitti (480/1088). 481 yılının Receb ayının ilk gününde (20 Eylül 1088) Çarşamba gecesi Emîr Ebû'l-Abbas Nih kalesine geldi, Sistan askerini de beraberinde buraya getirdi. Bu ayın sonunda sulh yoluyla Nih kalesinden çekildi (Sistan'a döndü). Horasan sultanının (Sultan Melikşah) yanından bir elçi onun yanına geldi. Bu olaylardan sonra aynı yılın Şevval ayının ilk gününde Emîr Ebû'l-Abbas ilk defa Sistan'dan Sultan Melikşah'ın huzuruna geldi. 482/1089 senesinin Cemaziyelevvel ayında geri döndü ve emîrliğe oturdu. Aynı yılın (h. 482) Zilhicce ayının altıncı günü (9 Şubat 1090) Cumartesi gecesi Ebû'l-Abbas b. Ebû'l-Fazl vefat etti.

Emîr Ecl Bahâüddevle Halef b. Ebû'l-Fazl 8 Zilhicce günü emîrliğe oturdu. Aynı tarihte Emîr Ecl, Horasan'a gitti. Sistan'da emîrliğe Emîr Eba Mansur-i Eba Cafer Govgehî'yi oturtular. Sistan halkı Emîr Mansur üzerinde ittifak yaptı. 17 Zilkade 483 (11 Ocak 1091) Cuma günü Emîr Mansur, Bahâüddevleye karşı isyan başlattı.

Bahâüddevle Horasan'dan Berunc'a döndü. Aynı sene 12 Zilhicce Çarşamba günü Emîr Ebû Mansur Govgehî de Sistan'dan geldi ve Berunc'da Bahâüd-

⁶² Zeverin yani zebrin şaristanın yüksekteki kalesi olup, şehrin orta hisarıdır.

⁶³ *Ravzatü's-Safa'*'nın Tahran baskısının 4. cildinde sayfa 460'da Nimruz Meliklerinin ilki Tahir b. Muhammed olarak yazılmıştır. Açıkçası bu kişi Tahir b. Nasr b. Ahmed olmalıdır. Muhtemelen bahsi geçen meliklerin babası Emîr Ebû'l-Fazl Nasr b. Ahmed'dir.

devle'yi sıkıştırdı ve Berunc hisarını kuşattı. Bahâüddeve, 12 Zilhicce 483 (6 Ocak 1091)den 4 Muharrem 484 (26 Şubat 1091) tarihine kadar Emîr Ebû Mansur'a karşı direndi. Sonra Bahâüddeve'nin Berunc'dan Tabes'e, Emîr Ebû Mansur'un Sistan'a gitmesi konusunda anlaşma yaptılar. Bu sene (484/1091-92) bir batman buğday nakit 20 dirhem ve üç batman buğday⁶⁴ idi. Bir batman arpa nakit 15 dirhem, bir batman hurma nakit 12 dirhem idi. (Yıl boyunca) Ok ve Sistan'ın bütün ırmakları su dolu idi. Çünkü çok yağmur yağdı. Aynı sene [357] Emîr Ebû Mansur Ahmedî Govgehî, Derek'in yağmalanmasını emretti ve aynı sene Safer ayının ilk günü olan Cuma günü yüz bin dirheme Derek'i⁶⁵ tekrar teslim aldı.

Bahâüddeve tekrar Berunc'a geldi. Aynı ay Emîr Ebû'l-Abbas Govgehî de geldi. Emîr Ebû'l-Abbas ve Emîr Ebû Mansur ibn Ahmed, Ok askeriyle birlikte şehrin kapısına geldiler. Emîr Ebû'l-Abbas, Emîr Ebû Mansur ibn Ebû Cafer Sipehsalar'ı birçok kişiyle birlikte öldürdü. Şehrin kapısında çok şiddetli savaş oldu ve halktan çok sayıda insan öldürüldü (21 Safer 484/10 Nisan 1091). Onların sayısını Allah biliyor.

Emîr Ecl Bahâüddeve 25 Safer Pazartesi tekrar emîrliğe döndü. 11 Zilkade Perşembe günü Bahâüddeve, Ebû Mansur Ahmed Govgehî'yi öldürdü.

Emîr Müeyyed Sistan'a geldi. 1 Cemaziyelleve 485 (9 Haziran 1092) tarihinde Bahâüddeve şaristandaki hisarı aldı. Aynı yılın Ramazan ayına kadar şaristanda kaldı. Sonunda Bahâüddeve şaristandan çıktı ve Emîr Müeyyed emîrliğe oturdu. Bahâüddeve dostu Kızıl Sarık⁶⁶ın yardımı ile Karmafileri ortadan kaldırmak için onunla birlikte Dere⁶⁷ kalesine geldi. Sultan Melikşah'ın vefatına kadar orada kaldılar. Ramazan ayında her ikisi de oradan Sistan'a geldiler. Bahâüddeve'nin tekrar gelmesi:⁶⁸ Bahâüddeve Sistan'a gittikten sonra kendisi ve Kızıl Sarık şaristana geldiler. Şaristandan on bin kişi onun etrafında toplandı. Hepsini birlikte 10 Zilhicce 486 (1 Ocak 1094) tarihinden 10 Muharrem'e kadar bir ay orada kaldılar. Muharrem ayından on gün geçmişti ki Pazartesi gecesi kaçtılar.

⁶⁴ Bir batman buğdayın nakit 20 dirhem kıymetine ilâve olarak üç batman buğday veresiyedir. Açıkçası bu üç batman buğday diğer yıl ya da harman zamanında teslim edilirdi.

⁶⁵ Bir nahiye adıdır ancak i'rabı belli değildir.

⁶⁶ Kitabın aslında kelimenin sonu "ayn" harfi ile Sarı' şeklinde yazılmıştır. Fakat bazı nüshalarda Sarık şeklinde "kaf" harfi ile yazılmıştır. Kızıl Sarık, Sultan Melikşah'ın emîrlerindedir.

⁶⁷ Dere hisarı, Mü'min Abâd'dan Sistan'a bağlanan mulhidlerin mahallidir.

⁶⁸ Bu cümle başlık olmalı.

Gazne ordusu ile birlikte Emîr Bahâüddevle tekrar Sistan şaristanına geldi. [358] 5 Safer Pazartesi günü şaristandaki Emîr Müeyyed'i kuşattı. O vakit oraya oturdular ve halkı şehirde sıkıştırdılar. O günlerde (Emîr Bahâüddevle ve askeri orada buldukları sürece) illa maşallah, az veya çok hiç kimseyi şehre sokmadılar. (Emîr Bahâüddevle ve askeri) 11 Rebiülahir Salı gününe kadar orada kaldılar. Onların hepsi ansızın kuşatmayı kaldırdılar. Söylenenlere göre hiç kimse ne olduğunu bilmiyordu.

27 Rebiülahir'de Emîr Müeyyed kendisi ve adamlarıyla birlikte şaristandan gitti. Şaristanı şehirde emîrliğe oturan Emîr Ebû Nasr Şahinşah'a emanet etti. Emîr Ecl Bahâüddevle Tak hisarını ve Taam kapısını ele geçirdi. Badar Mahmud, Berunc kalesini Bahâüddevle'nin adına aldı. Şehir halkı ve Emîr Ebû'l-Fazl Herat'a Emîr Me'mun'a mektup yazdılar ve ondan yardım istediler. Receb ayının ortasına kadar şaristanda oturdular ve 25 Cemaiyelahir 487 (13 Temmuz 1094) Perşembe gününe kadar aralarında savaşlar oldu. Sistan halkından bazıları şaristandan Bahâüddevle'nin tarafına geçtiler ve girmesi için kapılardan birini ona verdiler. Bahâüddevle şehre geldi, söylenene göre sabahdan öğlene kadar üç yüz adam öldürdüler. Yağma yaptılar ve (Bahâüddevle) şaristana giderek oraya oturdu. Emîr Ebû Nasr Şahinşah'ın naibi ve Emîr Ebû Mansur adına kale muhafızı (kutval) olarak görev yapan Badar Mahmud kaleyi ele geçirdi. Son olarak Badar Mahmud kaleden indi. Receb ayının beşinde şaristan bağında onu haps ettiler. Receb ayının yirmisine kadar muhafaza altında tutuldu, sonra onu öldürdüler. Berunc'a ordu gönderdiler. Berunc kalesinin muhafızı kaleyi kuşatmış ve savaşıyordu. Govge'den Emîr Mevdud, onunla birlikteydi. Her ikisi de kaleye gelmişlerdi. Yaklaşık üç ay orada kaldılar. Nihayet barış yapıldı ve kaleyi Emîr Bahâüddevle'ye teslim ettiler.[359]

Bu sene (487/1094-95) Karmaîlerin ordusu (Allah onlara lanet etsin) ....(?) ayında Neh'e bir ferseng (fersah) geldi. Sistan askeri de onlarla savaşmaya Neh'e geldi. Muhtaran denilen yere kadar Karmaîlerin peşinden gittiler. Bedr savaşı gibi savaş oldu. Karmaîlerden (Allah onlara lanet etsin) 1400 kişiyi cehenneme gönderdiler. Karmaîlerin elinde Sistan askerlerinden sadece bir kişinin öldürüldüğü söylenir. Bu savaş 489/1096) yılının Cemaziyelevvel ayında gerçekleşti. 14 Cemaziyelahir 490 (29 Mayıs 1097) tarihinde Emîr Alt A'ri⁶⁹ Derek'e geldi. Derek'e oturdu ve aynı senenin 12 Recebine kadar Derek'in çevresini ve Muvlin köyünü ele geçirmeye çalıştı. Kısa süre içinde Derek'in yarısını yağmaladı. Aynı tarihte diğer yarısını da 15 bin dinara satın alarak ele geçirdi.

⁶⁹ Herat hükümetinin yönetimini elinde bulunduran, Gur sultanlarının emîrlerinden Alp Gazi olmalıdır.

Emîr Ebû Mansur Şahinşah, Emîr Ferruhşah ile birlikte Horasan'dan (Sistan'a) geldi. Emîr Me'mun Ebû'l-Abbas da Neh'ten geldi. Hepsi bir araya geldiler ve 492/1099 yılının Şaban ayında Emîr Ecl Bahâüddevle'yi şaristanda sıkıştırdılar. 493/1099 yılının Safer ayında barış yapılana kadar savaştılar. Bu savaş yedi ay devam etti.

Bu sene (493/1090-1100) fiyatlar arttı. Bir batman buğday nakit 200 dihrem, arpa 180 dirhem, hurma 120 dirhem oldu. Nevruzdan sonra bolca yağmur yağdı. Berunc arklarında bir ay su aktı. Kırk gün bütün Ok ferahladı (483?)⁷⁰. Tahıl fiyatları öyle arttı ki bir batman buğdayın resmî fiyatı Sistan nahiyesinde 1200 dirhem oldu. Aziz ve yüce Allah bu durumda iyilik yapana kadar arpa, darı ve hurma fiyatları da aynı şekilde yükseldi.

Karmatî ordusu (Allah onlara lanet etsin) Derek'e geldi ve Danişmend Ebû'l-Hasan Kadı'yı [360] 495/1101 senesinin Safer ayına yedi gece kala Salı günü öldürdüler.

496/1103 senesinin Cemaziyelevvel ayında Emîr Me'mun, Berunc'a geldi. Safer ayının sonunda Sultan Sencer'in⁷¹ sipahsaları Emîr Berguş⁷² (Sistan) şaristanına geldi. Hisardan inerek onun huzuruna gelen Emîr Bahâüddevle Halef ve oğlu Emîr Ecl Tâceddin Ebû'l-Fazl ile barış yaptı. O (Emîr Me'mun), Emîr Tâceddin'i kendisiyle birlikte Belh ve Tirmiz'e götürdü. 497/1104 yılının Ramazan ayına kadar altı ay orada kaldı. 499/1106 yılının Cemaziyelahir ayının ilk gününden itibaren her gün akşam namazından gece yarısına kadar hatta daha fazlası gökyüzünde bir işaret ortaya çıktı. O, yeryüzünden gökyüzüne kadar büyük bir sütun gibi dik bir şekilde duruyordu. Rengi beyaz idi ve kaybolana kadar bir ay sürekli böyleydi.

Aynı sene 499/1106 Recep ayının başında Emîr Ecl Tâceddin Ebû'l-Fazl babasına (Bahâüddevle) karşı isyan etti. Emîr Tâceddin gidene kadar aralarındaki husumet devam etti. Ok ve Sistanlı birçok adam ve hatta Sistan'tan, Ok'tan, Piş-i Zirih ve diğer nahiyelerden komutanların hepsi ona katıldılar. Onlar, Ramazan ayının başında şaristanı ele geçirmek için (şehre) yürüdüler. 22 Ramazan 499 (28 Mayıs 1106) Pazartesi günü savaş başladı. Sonunda aynı tarihte Emîr Ecl Tâceddin Ebû'l-Fazl şaristana girdi ve emîrliğe oturdu. Kardeşi Emîr Şahinşah kaçtı ve ona isyan etti. Tak hisarını ele geçirdi. Hisarın kutvalini öldürdü. İki

⁷⁰ H. 493 olmalı. (Ç.N.)

⁷¹ Sultan Sencer 1118-1157 yılları arasında hüküm sürmüştür. (Ç.N.)

⁷² Emîr Berguş, 494/1100-1101 senesinde Kuhistan ve Tabes mulhidlerini ortadan kaldırmak üzere görevlendirilmişti ve 497/1103-1104'de Tabes'i fethetti (el-Kâmil, 10, s. 112-132).

kardeş birbirlerine saldırıyorlardı. Bahâüddeve bu vakitlerde şaristanda idi. Sonunda Tak hisarına kaçtı ve Emîr Şahinşah ile ittifak yaptı. Emîr Kutalmış⁷³ ve askerini Sistan'a davet etti. [361] O, Esfuzar nahiyesinde idi. Emîr Kutalmış, 500/1107 senesinin Zilkade ayının başında Sistan'a geldi. 501/1107 yılı Muharrem ayının ortasına kadar orada kaldı. Emîr Bahâüddeve, Kutalmış'ın askeriyile Reven u Covl'a geldi. Sonunda Emîr Ecl Melik Müeyyed Tâceddin Ebû'l-Fazl babası Bahâüddeve ile barış yaptı. Bahâüddeve, onu Sistan'a getirdi ve Sistan'da dilediği her şeyi verelim, emîrliği ona vermeyelim, emîr ben olayım dedi.

22 Şaban 501 (6 Nisan 1108) tarihinde Emîr Ferruḥşah tekrar Sistan'a geldi. 523/1129-30 yılında Mulhidlerin⁷⁴ ordusu geldi. Tâceddin 535/1140-41 yılında Semerkand'a gitti.⁷⁵ 538/1144 yılının Şevval ayında Semerkand'dan döndü. 559/1164 yılının Şaban ayında bir hâdise (meydana geldi) ve hastalandı.

Aynı sene 559/1164 Ramazan ayının başında Şemseddin Nih'den (Sistan'a) geldi. 562/1166 Safer ayında Sistan'da hurmalar buz tuttu. Aynı sene 562/1166 27 Cemeziyelahir'de güneş tutulması oldu; gündüz gece gibi oldu, yıldızlar ortaya çıktı.

11 Şaban 564 (10 Mayıs 1169) tarihinde Emîr Tâceddin Harb⁷⁶ Sistan emîrliğini ele geçirdi ve aynı sene İzzû'l-Mûlk de Nih'den geldi.

Aynı sene (564/1169) iki bayram arasında Guz(lar) (Oğuzlar) (Allah lanet etsin) geldiler. Kurban bayramında mağlup oldular. [362] 574/1178 yılının Mu-

⁷³ Metinde "Kaf" harfinden sonra "lam" harfi gelmektedir. Türkmen isimleri arasında Kutalmış (قتلمش) olarak geçen bu isim Kalmış (قلمش) değildir. O dönemde Kutalmış adlı ilk kişi, İsrail'in oğlu, Baygu Kelan'ın ve Mikail'in biraderi, Tuğrul ve Çağrı'nın amcası idi. Horasan memleketinin fethinden sonra Cürcan ve Esterâbad onun payına düştü. Diğer Kutalmış ise Kutalmış'ın oğlu olarak zikredilir. Bu şahsın aynı kişi olması muhtemeldir. Üçüncü Kutalmış, ikinci Kutalmış'ın oğlu Selçukşah'ın oğlu Mecdüddin Kutalmış'tır (Ravendî, *Râhatu's-Sudûr, Şecere-i Selacike*, s. 84-85).

⁷⁴ (Mulhidler) Melahide ve Karmatî, Hasan Sabbah'a bağlıdılar. Başlangıçta onlara Karmatî sonra Melahide dediler. Tarihçilerin yazdığına göre Muhammed ibn Kiya Bozorg-ı Umîd'in sonuna kadar İran İsmailileri mulhid değildiler, İslamî geleneklere inanıyorlardı. Ancak Ali Zikrihu's-Selam olarak tanınan ve 561/1166 yılında öldürülen Hasan ibn Muhammed ibn Bozorg-ı Umîd hükümetiyle ilhad (kâfir) olduklarını aşikâr ettiler.

⁷⁵ Tâceddin 535/1140-41 yılında Sultan Sencer yanında Katvan savaşına katılmıştır. Karahitay ordusuna esir düşmüş, Karahitay hanının yanında bir yıl kaldıktan sonra serbest bırakılmıştır.

⁷⁶ Emîr Tâceddin Harb, İzzû'l-Mûlk'ün oğlu ve Büyük Tâceddin Ebû'l-Fazl'ın oğlunun torunudur. *Ravzatü's-Safa* ve *Tabakât-ı Nâsırî*'ye göre ondan önce Melik Şemseddin Muhammed, Sistan emîrliğine sahipti.

harrem ayının 10'unda⁷⁷ Guz(lar) tekrar (Sistan'a) geldi. Melahide ordusu (Allah lanet etsin) Hurek (?) köyüne geldi ve 590/1194 senesinin Receb ayının başında Çarşamba günü Edib Eba Cafer'i öldürdüler. Bu ayın 15'inde Sistan ordusu Kuhistan'ı işgal etti ve aynı senenin Receb ayının 22'si Çarşamba günü Sistan ordusu yenilgiye uğradı. Melahide tekrar (Sistan'a) geldi ve Rencen (?) köyünü zapt etti. 591/1195 yılında 5 Cemaziyelahir Çarşamba günü Kadı Mesud ve Kadı Tahir'i götürdüler. Horasan, Gur ve Sistan ordusu (Kuhistan'ın) Gayin kapısına geldiler ve Mulhidleri öldürdüler.⁷⁸ [363]

B. Değerlendirme ve Sonuç

Tarih-i Sistan, İslâm dönemi İran ve Türk tarihi hakkında pek çok konunun aydınlatılmasına katkıda bulunacak değerli ve özgün bilgiler içeren büyük bir eserdir. Eser vesilesiyle, önce Gaznelilerin ve akabinde Selçuklu Türklerinin Sistan ve civarına hâkimiyetleri konusunda diğer kaynaklarda yer almayan kayıtlara ulaşmak söz konusudur. Eserde, "Sicistan'da Türklerin Cülusunun Başlaması" (*Tarih-i Sistan*, s. 332) başlığı ile anlatımına başlanılan Gazneli iktidarı; 253/867 senesinde Yakub b. el-Leys'in bağımsızlığını ilân etmesiyle Sistan'da kurulan Saffarîler'in, 390/999-1000 senesinde Gazneli Sultan Mahmud'un adına burada hutbe okutulması ile Gaznelilerin hâkimiyetini tanımlarıyla başlamaktadır. 1102-1103 yılında ise Gazneli Sultan Mahmud tarafından Saffarî yönetimine son verildi. Sistan'ın idaresini komutanlarından birine bırakan Sultan, Gazne'ye döndü. Ancak Sultan Mahmud'a karşı devam eden ayaklanmalar neticesinde Sultan, bölgenin yönetimini kardeşi Nasr'a verdi. Sultan Mahmud'un 1030'da ölümünden sonra yerine geçen varisi Muhammed'in saltanatını tanımayan Mesud, babasının kararına karşı çıkarak kendi saltanatını ilân etti. Sistan Emîri Ebû'l-Fazl Nasr b. Ahmed, Mesud adına hutbe okuttu. Mesud da Ebû'l-Fazl'ın Sistan emîrliğini muhafaza etti.

Gazneli hâkimiyetinden sonra bölgede kontrolü ele geçiren Selçuklular oldu. Bu geçiş sürecine dair bilgiler Selçuklu Türkmenlerinin 428/1037 senesinden itibaren Sistan'a doğru akınları hadisesi ile eserde nakledilmektedir. Selçukluların 1040'da bağımsızlıklarını kazanmalarının hemen akabinde Sistan ile ilgilen-

⁷⁷ Muharrem ayının 13. günü de olabilir.

⁷⁸ Birkaç satır öncesinde on altı yıl, buradan sonra da on bir yıl tarihten kesilmiştir. Kitabın aslında konu burada tamamlanmamıştır ve sayfanın sonuna kadar beyazdır. Burada geçen Sistan, Gur ve Horasan askerilerinin Gayin'e gitmeleri hâdisesi ve mulhidlerle savaşmaları yaklaşık 596/1199-1200 senesindeydi. Sultan Muhammed Harezmsah babası Sultan Tekiş Harezmsah'ın emriyle Turşiz Kuhistan mulhidlerini ortadan kaldırmak için ordu gönderdi ve amacına ulaşmadan döndü. Tekiş bu vakitte krup (خناق) hastalığından vefat etti.

dikleri malumdur. Saffarîlerin ayaklanmalarına karşı Sistan'ı korumak isteyen Emîr Fazl'ın, Selçuklulardan yardım talep etmesi neticesinde onlar Sistan işlerine müdahil oldular.⁷⁹ Nitekim Dandanakan zaferini (1040) müteakib Selçuklu reisleri arasında Horasan'ın taksim edilmesi bu müdahaleye zemin hazırladı. Bu paylaşımında yönetim merkezi Herat olmak üzere, Sistan, Buşenc ve Gur memleketleri Musa Yabgu'nun payına düştü. Tarih-i Sistan'da Musa Baygu için *Bîgû-Baygu* (بیغو) ismi kullanılmıştır. Selçuk'un oğlu Musa'nın ikinci adı olan bu isim diğer bazı kaynaklarda da Bîgu-Baygu-Paygu şeklinde geçer. İsmi Türklerde özel isim olarak kullanılan yırtıcı kuş adı mı ya da Türklerde eski bir unvan olan *yabgu* adından mı bozulmuş olduğu konusunda henüz müşterek bir sonuca ulaşılamamıştır.⁸⁰ Tuğrul Bey'in amcasının oğlu ve İbrahim Yınal'ın kardeşi olan Ertaş'ın beş bin süvari ile Sistan'a gelmesi ve Musa Yabgu adına hutbe okutması ile Sistan'da Selçuklu hâkimiyeti resmen başladı. Musa Yabgu böylece yeğeninini yardımı ve desteği ile Sistan'da yarı bağımsız bir yönetim kurdu; Herat'ı da idare merkezi yaptı. Sistan'da Selçuklu yönetimine karşı Gazneliler ile devam eden ittifak 432/1040-41 senesinde Gazneli Sultan Mesud'un ölümünden sonra yerine geçen Mevdud döneminde şiddetini artırdı. Bu mücadeleler sırasında 440/1047-48 senesinde Ertaş, Sistan yakınlarında Tabes'te öldürüldü. Sultan Mevdud'un hâcibi Tuğrul, 443/1051 senesinde Sistan'ı ele geçirse de hâkimiyet tesis etmeye muvaffak olamadı ve Gazne'ye döndü. Musa Yabgu'ya tâbi olan Ebû'l-Fazl, Yabgu'nun oğlu Karaarslan Böri ile birleşerek şehri geri aldı. Musa Yabgu'nun hâkimiyet sahası sadece Gazneliler tarafından değil kendi mensubu olduğu Selçuklu hanedanlığı tarafından da tehdit edilmekteydi. Öncelikle, Musa Yabgu'nun egemenliğindeki bölge, önceleri kendisine destek olan Ertaş ile aralarının bir müddet sonra bozulması ile tehdit altına girdi. Ertaş, Çağrı Bey'in oğlu Yakutî ile ittifak ederek Musa Yabgu'ya karşı birlikte mücadele ettiler. Yakutî'nin Sistan'ın menşurunu babasından istemesi ve elde etmesi neticesinde Musa Yabgu'ya karşı en büyük ve en ciddi tehdit olarak Çağrı Bey de hâdiselere müdahil oldu (447/1055). Çağrı Bey ile Musa Yabgu arasında Sistan'dan önce Herat üzerinde hâkimiyet mücadelesinin yaşandığına dair bazı deliller mevcuttur. 435/1043-44 senesinde Herat'ta Musa Yabgu'ya ait iki para ve Çağrı Bey'e ait bir para bastırılması, Çağrı Bey'in Musa Yabgu'nun

⁷⁹ *Tarih-i Sistan*, s. 326-339; E. Merçil, "Saffarîler", *DGBİA*, C. 5, İstanbul:1987, s. 448; "Gazneliler", *DGBİA*, C. 6, İstanbul:1987, s. 238-239. Sistan'da Saffarîler dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. C. E. Bosworth, *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)*, California, 1994. (Ç.N.)

⁸⁰ Baygu veya Yabgu adı hakkında geniş bilgi için bkz. O. Özgüdenli, *Selçuklular I, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul, 2013, s. 57-58.

hâkimiyet alanına müdahil olduğu manasına gelir. Zira daha önce zikredildiği gibi Herat, Musa Yabgu'nun hâkimiyet sahasında yer alıyordu. Buna rağmen Dandanakan Savaşı'ndan bir müddet sonra Çağrı Bey'in Herat'ta para bastırması, Herat'a yapılan siyâsî ve askerî saldırının tezahürüdür. Esas olarak Herat hâkimiyetinin kısa süre de olsa Musa Yabgu'dan Çağrı Bey'e geçerek el değiştirdiği görülür.⁸¹ Musa Yabgu ile Çağrı Bey arasındaki rekabet Sistan'da da yaşanmıştır. Bu konuda tek kaynak olan Tarih-i Sistan'daki kayıtlardan iki Selçuklu reisi arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesine dair kıymetli bilgiler ulaşılmaktadır. Nitekim Sistan hâkimiyeti için önce Ertaş ve Yakutî ile mücadele eden Musa Yabgu daha sonra Çağrı Bey ile mücadele etmek zorunda kaldı. 447/1055 senesinde Sistan'ın menşurunu elde eden Yakutî, Sistanlı yöneticilerin ve halkın direnmesi neticesinde yapılan savaşta mağlup olmuş ve hâkimiyetini tesis edememiştir. Babası Çağrı Bey ise, 1056 yılında Sistan'a hâkim olmaya muvaffak olmuş ve şehirde kendi adına hutbe okutup para bastırmıştır. Ancak Musa Yabgu'nun Tuğrul Bey'e şikâyetinde bulunması üzerine, sultan nezdinde yapılan itirazın neticesi olarak Çağrı Bey'in hâkimiyet süresi uzun sürmemiş, Tuğrul Bey'in, Musa Yabgu adına hutbe okutulması ve para bastırılması hususunu bildiren menşuru göndermesi ile sona ermiştir.

Tarih-i Sistan müellifinin, Sistan'da Selçuklu hâkimiyetine dair vermiş olduğu bir diğer önemli bilgi de 8 Muharrem 445 (30 Nisan 1053) tarihinde Sultan Tuğrul Bey adına hutbe okunmasıdır. Selçuklu hanedan üyeleri, Dandanakan Savaşı'ndan sonra yapılan taksimde paylarına düşen bölgelerde bastırılan sikkelerde yahut hutbelerde sultanın adını zikretmemiş, kendi adlarına para bastırarak hutbe okutmuşlardır. Bu husus bağımsızlığın işareti olmayıp bilakis, hanedan üyelerinin müşterek yönetim mesuliyetinin bilincinde olarak Dandanakan Savaşı'nın akabinde alınan kararlara riayet ederek tâbi olmalarının neticesidir.⁸² Tuğrul Bey'in adına hutbe okunması Musa Yabgu'nun yetkisine son verdiği manasına gelmez. Görüldüğü üzere Tuğrul Bey, Sistan'da kendi adına hutbe okutulmasından üç yıl sonra, bizzat kendisi Musa Yabgu adına hutbe okunması ile dirhem ve dinar kestirilmesi hususunu havi mektubu Sistan'a göndermiştir. Tuğrul Bey adına hutbe okunduğu tarihte Musa Yabgu'nun, yönetim merkezi Herat'ta bulunması, Sistan'da otorite boşluğu meydana getirmiş olabilir. Ayrıca bunun sebebinin Tuğrul Bey'in merkezî bir sistem kurma isteğine de bağlamak mümkündür. Yine Sistan'da Tuğrul Bey'in adına hutbe okunması

⁸¹ Çağrı bey ve Musa Yabgu adına Herat'ta bastırılan paralar hakkında geniş bilgi için bk. Özgüdenli, "Yeni Paraların Işığında...", s. 548, 552-557. (Ç.N.)

⁸² Özgüdenli, "Yeni Paraların Işığında...", s. 562. (Ç.N.)

ya da üç yıl sonra Sistan'ın menşurunu önceden olduğu gibi Musa Yabgu'ya vermesi hâdisesi, Selçuklu Devleti'nin kurulduktan kısa süre sonra Tuğrul Bey'in siyasî ve hukukî nizâmı tesisinde yüksek bir otoriteye sahip olduğunun kanıtıdır.

Tuğrul Bey'in vefatında saltanat davasına girişen Musa Yabgu, Alp Arslan tarafından Herat'tan çıkarılarak, Mazenderan'a gönderilmiştir.⁸³ Musa Yabgu adına çeşitli tarihlerde Herat (1043-44, 1047-48, 1051-52, 1054-55) ve Sistan'da (1052-53) bastırılmış ve günümüze kadar ulaşmış sikkeler mevcuttur.⁸⁴

Netice olarak Sultan Mahmud'un Saffarî emîri Halef b. Ahmet'e karşı elde ettiği üstünlükten Selçuklu Devleti'nin inhitatı devresinde zuhur eden Nimruz Melikliği zamanına kadar Sistan'da bölgesel bir iktidar mevcut değildi. Selçuklu Türkmenlerinin 428/1037 senesinden itibaren Sistan'a doğru akınları ile Selçukluların Sistan bölgesinde hâkimiyetleri başlamıştır. Musa Yabgu'nun Sistan'ın menşurunu ikinci defa elde etmesi tarihinden sonra 1073 senesinde Musa Yabgu'nun naibi Emîr Ebû'l-Fazl'ın vefatına kadar geçen on yedi yıllık olaylar Tarih-i Sistan'da yer almamaktadır. Sistan ve çevresinde Selçuklu egemenliği devletin yıkılışına kadar devam etmiş olmasına rağmen gerektiği yerlerde bahsettiğimiz üzere eserin farklı müellifler tarafından kaleme alınması bazı kesintilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Selçuklu Devleti'nin inhitatı ile Sistan ve çevresi Karmafililerin baskısına maruz kalmıştır.©

⁸³ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1997, s. 158.

⁸⁴ O. Özgüdenli, "Musâ Yabğu", *Encyclopedia Iranica*, 2005, <http://www.iranicaonline.org/articles/musa-yabgu>

KAYNAKLAR

- ASHJERDİ, Morteza Rashidi-NAHRKHALAJİ, Saeedeh Shafiee (2011). "Ayyāri: the Chivalry Movement in Persia", *2011 International Conference on Humanities, Society and Culture*, IPEDR Vol.20, IACSIT Press, Singapore: 195-199.
- BLOCHET, E. (1934). *Catalogue des Manuscrits Persans IV*, Paris Bibliotheque Nationale, No. 2281.
- BOSWORTH, C. E. (1968). *Sistān under the Arabs, from the Islamic Conquest to the Rise of the Saffārids (30-250/651-864)*, Roma.
- ____ (1968). "The Armies of the Saffārids", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 31/ 3: 534-554.
- ____ (1994). *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)*, California.
- CAHEN, Cl., HANAWAY, W. L. Jr. (1987). "'Ayyār", *Encyclopaedia Iranica*, C. III: 159-163.
- ER-RÂVENDÎ (1999). *Râhat-üs-Sudûr*, Terc. Ahmet Ateş, C.I, Ankara: TTK Yay.
- GEVORGYAN, Khacik (1382/2003). "Taḥlil-e Taṭbiqî-ye Fotovvat va 'Ayyāri" (The Comparative Analysis of Fotovvat and Ayyari Ideologies), *Sokhan-e Eşq – Latest Research in the Persian Language and Literature*, 18, Tehran: 29-35.
- HABİBÎ, Seyyid Muhsin (1390 hş). *Az Shar Ta Shahr (Ez Şar Ta Şehr)*, Tahran.
- İSTAHRÎ, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Beyrut: Daru Sadr.
- İBNÜ'L-ESİR (1987). *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 9, Terc. A. Özeydin, İstanbul.
- KAZVİNÎ, Hamdullah Müstevfî (1387 hş). *Târîh-i Güzîde*, Nşr. Abdu'l-Hüseyn Nevâî, Tahran.
- KAZVİNÎ, Yahya b. Abdullatif (1382 hş.). *Lubbu't-Tevârih*, Tsh: Mir Haşim Muhaddis, Tahran.
- KÖYMEN, M. A. (2000). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I*, Ankara: TTK Yay.
- MAHCUB, Muhammed Cafer (1356 hş.). "Ravashha-ye 'Ayyārî ve Nofozgâr ve Kerdar-e 'Ayyaran der Shahnâme", *Honar-e Mardom*, S. 177-178: 2-13.
- MERÇİL, E. (1987). "Saffarîler", *DGBİA*, C. 5, İstanbul: 417-449.
- ____ (1987). "Gazneliler", *DGBİA*, C. 6, İstanbul: 223-299.
- NİŞÂBÜRÎ, Zahîreddin (1390 hş.). *Selcuknâme*, Nşr. İsmail Afşar, Tahran.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G. (2013). *Selçuklular I, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul: İsam Yay.

____(2005) “Musā Yabġu”, *Encyclopedia Iranica*,
<http://www.iranicaonline.org/articles/musa-yabgu>

____(2002). “Yeni Paraların Işıġında Kuruluş Devri Selçuklularında Hâkimiyet Mü-
nasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, LXV/243 (Aġustos 2001): 547-
570.

THE TÂRĪKH-E SISTÂN (1976). İng. Trc. Milton Gold, Roma, 1976.

TURAN, Osman (1997). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul.

ZAKERİ, Mohsin (1995). *Sasanid Soldiers in Early Muslim Society: The Origins of Ayya-
ran and Futuwwa*, Wiesbaden.

[http://www.loghatnaameh.org/dekhodaworddetail-
2c644d63ed0244e7aa8db07d1eef9055-fa.html](http://www.loghatnaameh.org/dekhodaworddetail-2c644d63ed0244e7aa8db07d1eef9055-fa.html) 20.08.2013.

<http://www.vajehyab.com/dekhoda/%D8%A8%D8%B3%DA%A9%D8%B1>20.08.20

